

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Česká filologie

**Prezentace pasiva v učebnicích češtiny pro střední
školy**

Presentation of Passive Voice in Czech Textbooks for Secondary
Schools

Denisa Tlustá

Bakalářská práce

Vedoucí práce: doc. PhDr. Božena Bednaříková, Ph.D.

Olomouc 2021

„Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma Prezentace pasiva v učebnicích češtiny pro střední školy vypracovala samostatně a citovala jsem všechny použité zdroje.“

V Olomouci dne

Denisa Tlustá

Poděkování

Na tomto místě bych chtěla poděkovat doc. PhDr. Boženě Bednařikové, Ph.D. za vedení, cenné připomínky a rady, kterými přispěla k vypracování této práce, a rovněž za její vstřícný přístup. A dále bych chtěla poděkovat PaedDr. Jaroslavě Hladíkové a Mgr. Haně Fejtové za ochotu a spolupráci při výzkumu, jenž je součástí této práce.

Obsah

Úvod	5
1. Slovesný rod	8
1.2 Prezentace trpného rodu ve vybraných současných mluvnicích češtiny ...	11
1.2.1 Mluvnice češtiny 2	11
1.2.2 Příruční mluvnice češtiny	14
1.2.3 Mluvnice současné češtiny	15
1.2.4 Akademická gramatika spisovné češtiny	16
Závěr	18
2. Slovesný rod v učebnicích a cvičebnicích pro střední školy	20
2.1 Učebnice českého jazyka pro střední školy	20
2.2 Didaktický náhled	21
2.3 Ideální teoretický obsah	22
2.4 Rozbor učebnic českého jazyka pro střední školy	24
2.4.1 Rozdělení, definování pojmů a rozšířený výklad	24
2.4.3 Cvičení v učebnicích pro střední školy	31
Shrnutí	32
3. Výzkum prezentace trpného rodu na středních školách	34
3.1 Dotazník určený středoškolským žákům	34
3.2 Výuka slovesného rodu na středních školách	35
3.2.1 Teoretická část dotazníku	36
3.2.3 Praktická část dotazníku	38
3.3 Shrnutí	41
Závěr	43
Anotace	47
Resumé	48
Seznam zkratk	49
Zdroje	50
Přílohy	52

Úvod

Slovesný rod je důležitou součástí učiva českého jazyka na střední škole, je jednou z částí výuky o slovesech jako slovním druhu. Jeho studium není důležité pouze jako rozšíření základního teoretického vzdělání o našem jazyce: jak a kde ho správně užít, ale je též důležité pro jeho praktické využití: být schopní rozpoznat významové odlišnosti při užití pasivního tvaru a jiné.

Bakalářská práce se zabývá slovesným rodem. Za cíl si dává nejen popsat téma s pomocí odborné literatury, ale především předložit způsob, jakým slovesný rod prezentují vybrané učebnice českého jazyka pro střední školy, a zhodnotit jejich obsah s pomocí mluvnic češtiny a didaktických publikací. Bakalářská práce obsahuje rozbor daných učebnic českého jazyka pro střední školy; důraz je kladen na rozsah látky, jaký učebnice věnují tématu slovesného rodu, na způsob, jakým o něm pojednávají, na pojmy, s nimiž jednotlivé učebnice pracují, a část práce je také určena cvičením, jimiž učebnice výklad často doplňují. Součástí práce je také výzkum, který vznikl ve spolupráci vybraných středních škol, na němž si lze převést, jak žáci daných středních škol dokáží pracovat s pojmy se slovesným rodem spojenými a jak dokáží užít svých znalostí v praktických cvičeních.

Bakalářská práce je rozdělena do tří kapitol. První kapitola se věnuje definování slovesného rodu a následně jeho popisu ve vybraných českých mluvnicích, jejichž definice, přístup a výběr jednotlivých pojmů, které souvisí s tématem slovesného rodu, bude na závěr srovnán. Jedná se o následující mluvnice češtiny: *Mluvnice češtiny 2*, *Příruční mluvnice češtiny*, *Mluvnice současné češtiny* a *Akademická gramatika spisovné češtiny*.

Druhá kapitola se věnuje rozboru slovesného rodu v učebnicích českého jazyka pro střední školy. Nejprve bude s pomocí mluvnic a didaktických příruček popsáno, co by učebnice českého jazyka mohly u tématu slovesného rodu obsahovat, a podle těchto bodů budou následně zhodnoceny rozebrané učebnice. U daných učebnic budou vysvětleny přístupy, které jednotlivé publikace zvolily při výkladu slovesného rodu, jakým způsobem slovesný rod definují, s jakými pojmy pracují při jeho definování a jak velký prostor tomuto tématu věnují. Součástí rozboru budou také cvičení, jež zpravidla tvoří součást učebnic českého jazyka.

Třetí kapitola je věnována dílčímu výzkumu, který proběhl na vybraných středních školách a který byl proveden pomocí dotazníkového šetření. Dotazník slouží jako doplňující materiál k potvrzení či vyvrácení hypotéz o dostatečnosti užívaných učebnic českého jazyka pro střední školy.

Pro vypracování bakalářské práce byly zvoleny odborné publikace, s jejichž pomocí byl definován slovesný rod. Součástí bylo i stručné porovnání čtyř vybraných mluvnic češtiny. Rozbor učebnic českého jazyka v druhé kapitole byl proveden na vybraných učebnicích české jazyka pro střední školy, jehož součástí byly v některých případech daných učebnic též publikace obsahující cvičení, a také byla pro rozbor použita cvičební pomůcka pro střední školy shrnující v malém rozsahu učivo střední školy.

Metody použité v bakalářské práci jsou metoda explanační v první části, kdy je vysvětlován daný jev. Následně je daný jev analyzován v učebnicích českého jazyka a je užito též metody komparační k porovnání poznatků z rozboru učebnic s předpoklady, jež byly vytvořeny na základě toho, co by mohlo být očekáváno od publikací tohoto typu na úrovni střední školy. A dále byl proveden výzkum zkoumaného jevu na středních školách.

V bakalářské práci byly položeny následující otázky, na něž bude v závěru práce odpovězeno:

- Obsahuje výklad vybraných učebnic českého jazyka dostatečného množství informací o slovesném rodu?
- Lze tyto učebnice použít pro různé typy středních škol, a to včetně gymnázií?
- Jsou pojmy užívané vybranými učebnicemi českého jazyka k definování a popisu slovesného rodu užívány jednotným způsobem?
- Odpovídají vybrané učebnice hesláři, jež byl vydán MŠMT?
- Dokáží žáci pracovat s nabytými vědomostmi o slovesném rodu? Dokáží pracovat s těmito informacemi v různých typech otázek? Jsou schopní poté užít slovesný rod vhodným způsobem v praxi?
- Nachází se stejné problémy, které lze najít ve vybraných didaktických publikacích, i ve výsledcích dotazníku, jenž byl předložen vybraným třídám?

Výzkum slovesného rodu proběhl na velice malém prostoru. Při rozboru jednotlivých učebnic bylo vybráno pouze určité množství učebnic českého jazyka, které se v současné době užívají na středních školách, a jednalo se především o učebnice, jež jsou určeny též či výhradně pro žáky gymnázií. Rozbor učebnic by se při širším výzkumu mohl skládat z učebnic pro různé typy středních škol a předpoklady toho, co lze očekávat od žáků, z těchto důvodů upravit a uzpůsobit. Nadále by bylo vhodné zahrnout do výzkumu více škol, do jehož výběru by se taktéž mohlo zařadit více škol různého typu (nejen gymnázií), a též přihlídnout k tomu, jaké učebnice v dané škole využívají a kolik prostoru výuce českého jazyka poskytují.

1. Slovesný rod

Slovesným rodem, latinsky *genus verbi*, lze označit teoretické konstrukty, jejichž společným jmenovatelem jsou paradigmata určitého počtu syntaktických struktur, tedy rozličného způsobu zastoupení událostí založených na jednom predikátu (rozličným způsobem je zde míněno to, jaký sémantický participant události je vyjádřen v syntakticky prominentní pozici podmětu: na ukázce příkladu *učitel chválí žáka* je v pozici podmětu osoba chválící někoho – agens události chválení; v případě *žák je chválen učitelem* je v pozici podmětu osoba, která je chválena někým – patiens události chválení).¹

Historie zkoumání slovesného rodu je v našem prostředí značně bohatá a jednotlivé názory na toto téma jsou různorodé. Grepl a Karlík ve své práci o hierarchizaci sémantické struktury věty, jejíž součástí je i téma slovesného rodu samotného, uvádí, že na základě rozmanitých hledisek formálních a významových a směřování hledisek morfologických, syntaktických a sémantických vede vymezení slovesného rodu k tomu, že jsou s aktivem a pasivem často spojovány jevy jiné (např. neosobovost, všeobecnost podmětu).² Autoři nadále tvrdí následující: „Pro českou lingvistickou tradici je v této souvislosti charakteristické, že těžiště badatelského zájmu se u nás orientovalo zejména na vymezení toho, co je rod činný a co je rod trpný, a vlastní gramatický status slovesného rodu proto vyplývá většinou spíše z celkové koncepce jednotlivých autorů než z explicitních formulací.“³

Grepl a Karlík považují za základní a nejrozsáhlejší a nejzávažnější dílo dvousvazkové *Genera verbi v slovanských jazycích* od Bohuslava Havránka z let 1928 a 1937, které významným způsobem ovlivnilo lingvistické myšlení o slovesném rodu v českém prostředí, přestože ze současného hlediska lze Havránkovo pojetí slovesného rodu považovat v zásadě za široké: kategorie rodu tam, „kde se za stejného významového obsahu (...) mění vztah slovesného děje k subjektu nebo vůbec ke konstrukci větné“⁴; aktivní struktury jsou ty, v nichž je agens podmětem, pasivní struktury jsou ty, v nichž agens naopak subjektem věty

¹ *Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Masarykova universita, Brno: CzechEncy, c2012–2020 [cit. 2021-02-18]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/SLOVESN%C3%9D%20ROD>.

² GREPL, Miroslav a Petr KARLÍK. *Gramatické prostředky hierarchizace sémantické struktury věty*. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1983, s. 17.

³ Tamtéž, s. 17–18.

⁴ HAVRÁNEK, Bohuslav. *Genera verbi v slovanských jazycích*. Praha: Česká společnost nauk, 1928, s. 14.

není.⁵ Z jeho pojetí slovesného rodu čerpá řada dalších bohemistů, ale v užším chápání slovesného rodu se z Havránkova vymezení přijímá pouze zaměřenost slovesného děje na gramatický podmět (tzn. bezpředmětová a intransitivní slovesa se vyskytují pouze v aktivu).⁶

Počátky zkoumání slovesného rodu se váží k morfologii, později, v souvislosti se sémantizací gramatických popisů, se zkoumání přesouvalo do oblasti syntaxe (někdy se dokonce hovoří o tzv. syntaktickém rodu). V českém prostředí se syntaktický základ propracovával v duchu havránkovské tradice: koncept deagentizace, tedy odsunutí agentu z pozice gramatického podmětu věty.⁷ Deagentizace se stala (mimo jiné) základem kategorie hierarchizace (o níž hovoří kupříkladu níže uvedený druhý díl *Mluvnice češtiny* zabývající se tvaroslovím), jejíž koncepce se zakládá na poznání, že v jazycích se propozice nerealizují v „čisté“ podobě, ale v sémanticky kvalifikovaných variantách, Danešem nazývané hierarchizované propozice. Jedná se o různé uspořádání výchozí struktury, změnu vzájemného přiřazení participantů sémantické struktury věty a větných členů formálně syntaktické struktury.⁸

Hierarchizace propozice souvisí bezprostředně s pojmem diateze, tedy přiřazení určitých participantů sémantické struktury věty a pozic, jež obsazují v syntaktické struktuře věty.⁹ Tradičně je spjata se slovesným rodem a označuje se jako rodová diateze. Odlišuje se diateze základní (primární) a diateze sekundární. Za základní diatezi lze považovat struktury, které obsahují pozice pro všechny participanty a v nichž je participant v hierarchii sémantických rolí nejvyšší v pozici podmětu.¹⁰ Jakmile je odsunut z pozice níže, popřípadě odsunut úplně, jedná se o diatezi sekundární.

Vztah podmětu a jeho sémantické funkce je odlišně definován a pojímán v různých jazycích, ale také v různých lingvistických teoriích,¹¹ a sice obecně těmito třemi způsoby:

⁵ GREPL, Miroslav a Petr KARLÍK. *Gramatické prostředky hierarchizace sémantické struktury věty*. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1983, s. 18.

⁶ Tamtéž, s. 19.

⁷ Tamtéž, s. 23.

⁸ Tamtéž, s. 25–26.

⁹ *Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Masarykova universita, Brno: CzechEncy, c2012–2020 [cit. 2021-02-18]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/DIATEZE>.

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ Tamtéž, s. 378.

- morfologicky: jako binární opozice slovesných forem, tedy obou forem syntetických (lat. *laudo – laudor*), nebo syntetické formy aktivní a analytické formy pasivní (typu *chválím – jsem chválen*);
- morfologicko-syntakticky: jako binární opozice syntaktických struktur s různou morfologickou formou predikátu (např. *Voda plní jámu – Jáma se plní vodou*);
- syntakticky: jako binární opozice syntaktických struktur s totožnou morfologickou formou predikátu (angl. *The water fills the pit – The pit fills with water*).¹²

V českém lingvistickém prostředí se pojem diateze nejčastěji definuje ze syntakticko-sémantického hlediska, tedy jako vztah podmětu a původce děje. V takovém případě se o rod činný jedná tehdy, když v syntaktické struktuře věty vystupuje původce děje jako podmět. O rod trpný se jedná, pokud je původce děje vyjádřen v jiné syntaktické pozici, ne v pozici podmětu.¹³

Následující část bude věnována slovesnému rodu trpnému, jeho definici a způsobům jeho vyjádření. *Encyklopedický slovník češtiny* jej definuje jako: „...z morfologického hlediska paradigma slovesných tvarů a zároveň každý z těchto tvarů vzhledem k aktivu v jistém smyslu osvobozených, které lze vzhledem k tradičnímu pojetí definovat jako tvary zakládající větnou strukturu, v níž sémantický subjekt není reprezentován formálním podmětem.“¹⁴ Od rodu činného se liší tím, že predikát v aktivu vstupuje do syntaktického vztahu s formálním podmětem, který je zároveň podmětem sémantickým.

Opisné pasivum lze definovat jako komplexní slovesný tvar tvořený z tvaru pomocného slovesa *být* a trpného participia významového slovesa. Zvratné pasivum, jinak také označováno jako reflexivní forma slovesná či reflexivní deagentiv, je definováno jako slovesný tvar složený z volného reflexivního morfému *se* a tvaru 3. os. indikativu nebo kondicionálu.¹⁵

Za další pojmy spjaté s trpným rodem, jež ovšem nemusí být obecně užívané ve spojení se slovesným rodem, lze považovat i členění a rozlišování

¹² Tamtéž, s. 378.

¹³ Tamtéž, s. 378.

¹⁴ Tamtéž, s. 379.

¹⁵ KARLÍK, Petr, Marek NEKULA a Jana PLESKALOVÁ, ed. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 379.

zvrtného pasiva na zvrtné pasivum osobní a zvrtné pasivum neosobní. Rozdíl mezi těmito pasivy spočívá ve struktuře dané věty: za pasivum neosobní se považují struktury bezpodmětné a může se jednat o opisné i zvrtné pasivum.¹⁶ Za pasivum osobní se považují větné struktury, jež podmět obsahují.

1.2 Presentace trpného rodu ve vybraných současných mluvnících češtiny

V následující podkapitole bude na problematiku slovesného rodu nahlédnuto z perspektivy vybraných současných českých mluvnic: jakým způsobem definují slovesný rod a jeho subkategorie a jakých pojmů při popisu užívají.

K účelu této práce byly vybrány následující mluvnice češtiny: *Mluvnice češtiny 2* z nakladatelství Academia, *Příruční mluvnice češtiny* z téhož nakladatelství, *Mluvnice současné češtiny* z nakladatelství Karolinum a *Akademická gramatika spisovné češtiny* z nakladatelství Academia. Zařazené jsou mluvnice, které vychází z tradičních pojetí uspořádání a z tradic české jazykovědy. Taktéž jsou zařazeny mluvnice, které výrazným způsobem zasahují do výkladu o jazykovědě, v případě *Mluvnice češtiny 2* lze zmínit její zaměření na funkčně-sémantický pohled. Nadále se jedná o mluvnice, jež zařadily při vzniku publikací práci s jazykovými korpusy, s kterými pracovala nejprve *Mluvnice současné češtiny*, později také *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Byly zařazeny mluvnice, které volí spíše informativní cíl své publikace, jako je tomu například u *Příruční mluvnice češtiny*, *Mluvnice současné češtiny* či *Akademické gramatiky spisovné češtiny*, a mluvnice, kterou lze označit spíše za vědeckou: *Mluvnice češtiny 2*.

1.2.1 Mluvnice češtiny 2

Mluvnice češtiny 2 předkládá výklad o funkčním tvarosloví založeném na teoretické koncepci M. Komárka a J. Kořenského z jejich statí a publikací

¹⁶ Tamtéž, s. 379.

z přechozích let¹⁷. Jejich přístup k výkladu systému jazykových prostředků vychází nejen z tradic novodobé české jazykovědy, ale čerpá taktéž z novinek světové jazykovědy z doby vzniku mluvnice.¹⁸

Mluvnice definuje slovesný rod jako gramatickou kategorii sloužící jako morfologický prostředek slovesa k vyjádření diateze: vztahů mezi jednotlivými participanty sémantické struktury věty a syntaktickými pozicemi jim odpovídajícími (především zda je nositel děje/stavu vyjádřen subjektem věty).¹⁹ Slovesný rod je jedním z prostředků hierarchizace propozice; agens se nachází buď v subjektové pozici, nebo je z této pozice přesunut do pozice hierarchicky nižší (jeho vyjádření se stává fakultativní). Tyto stupně odsunutí agentu jsou označovány jako deagentizace (dochází k potlačení agentu). Na tomto základě lze rozdělit diatezi na primární (základní), kdy agentu připadá pozice subjektu a jíž odpovídá slovesný rod činný, a diatezi sekundární (pasívní).²⁰

Jako příznakové morfologické prostředky slovesného rodu (tvary, jež deagentnost konstrukce vyjadřují) mluvnice označuje participium trpné – neurčitý slovesný tvar adjektivní povahy, kdy je agens vyjádřen instrumentálem či předložkovým pádem (*Byl pokousán psem* x *Byl pokousán od blech*) a určitý tvar slovesný složený z tvaru 3. os. sg. a pl. a volného morfu *se* (*Dům se staví*).²¹

V prvním případě se jedná o tzv. opisné pasivum tvořící primárně konstrukce s příslušnými tvary slovesa *být*. Mluvnice upozorňuje na to, že toto pojetí se opírá o paralelnost systému konstrukcí s paradigmatickým tvarů aktiva (*chválím* x *jsem chválen*, *chválil bych* x *byl bych chválen*, *chválit* x *být chválen*) a také paralelnost s paradigmatickým sloves konstrukce sponově-jmenné (*jsem zlý*, *byl bych zlý*, *být zlý*). Mimo tyto konstrukce s tvary slovesa *být* se může participium trpné vyskytovat také v derivovaných syntaktických strukturách (*Muž, který byl přejat autem* x *Muž přejatý autem*).²² Mluvnice participiální konstrukce člení také z pohledu jejich tvoření, v takovém případě se jedná o tzv. pasivum osobní a pasivum neosobní. Rozdíl spočívá v tom, od jakých sloves je daná

¹⁷ KOMÁREK, Miroslav. *Příspěvky k české morfologii*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978. Acta Universitatis Palackianae Olomouensis. Facultas philosophica.

¹⁸ PETR, Jan, VESELKOVÁ, Jarmila, KOMÁREK, Miroslav, KOŘENSKÝ, Jan. *Mluvnice češtiny 2, Tvaroslovi*. Praha: Academia, 1986, s. 5.

¹⁹ Tamtéž, s. 171.

²⁰ Tamtéž, s. 171.

²¹ Tamtéž, s. 171–172.

²² Tamtéž, s. 172.

participiální konstrukce tvořena: pokud se tvoří od sloves přechodných, jedná se o pasivum osobní; pokud je tvořena od sloves předmětových nepřechodných, pak se hovoří o tzv. pasivu neosobním. Nikdy nejsou tvořena od nepředmětových sloves, a i u sloves přechodných existuje několik omezení.²³

Reflexivní (zvrtné) pasivum definuje mluvnické jako „určitý tvar slovesný tvořený volným morfémem *se* z určitých tvarů bezpříznakových co do deagentnosti vyskytuje se téměř výhradně v 3. os. sg. a pl. Užití v 2. os. je omezeno na administrativní styl...“.²⁴ Existenci tohoto slovesného tvaru mluvnické nezpochybňuje, ale zároveň si uvědomuje problémy, které se v jeho spojitosti objevují, jako například homonymie s jinými slovesnými tvary (u zvrtného zájmena *se* se zde rozlišují tři okruhy s rozdílnou funkcí tvaru *se*²⁵, kdy problémy dle autorů vyplývají už jen z toho, že hranice mezi jednotlivými okruhy jsou nezřetelné).²⁶ Jednotlivé problémy mluvnické vysvětluje nejen v morfologické rovině, ale taktéž v rovině lexikální či syntaktické.

MČ2 se dále věnuje asymetrickému poměru mezi participiálními konstrukcemi a reflexivními tvary:

- participiální konstrukce jsou tvořeny u předmětových sloves přechodných (především, ne u všech), méně často u předmětových sloves nepřechodných (*O tom bylo napsáno/psáno*) a vůbec se netvoří u sloves nepředmětových (př. křičet, jít). Reflexivní tvary jsou tvořeny u sloves předmětových jak přechodných, tak také nepřechodných, ale taktéž jsou tvořeny u sloves nezvrtných nepředmětových předpokládajících agens (*Dům se staví, O tom se píše*);
- agens participiální konstrukce není nutně osoba a není nutně živý (*Byl pokousán psem x Byl zabit padajícím stromem*);

²³ Tamtéž, s. 173.

²⁴ Tamtéž, s. 174.

²⁵ Tvar (akuzativu) zvrtného zájmena v pravovalenční pozici (*Honza se už viděl králem x Viděli jsme ho už králem*), volný slovtvorný morfém (*hrozit – hrozit se*), volný morfém s gramatickou funkcí: morfém tvarotvorný (*Dům se staví*). (Mluvnice češtiny 2, 1986)

²⁶ PETR, Jan, VESELKOVÁ, Jarmila, KOMÁREK, Miroslav, KOŘENSKÝ, Jan. *Mluvnice češtiny 2, Tvarosloví*. Praha: Academia, 1986, s. 175.

- reflexivní tvary jsou neslučitelné s explicitním vyjádřením agentu, kdežto participiální konstrukce připouštějí (přechodná slovesa) jeho vyjádření ve vedlejší syntaktické pozici;
- participiální konstrukce mají úplné slovesné paradigma, užití reflexivního tvaru je ale omezeno na 3. os. indikativu a kondicionálu singuláru a plurálu;
- reflexivní tvary nevyjadřují výsledný stav, ale pouze děj;
- reflexivní tvary jsou stylově bezpříznakové a participiální konstrukce jsou považovány za knižní.²⁷

Z těchto bodů dle mluvnice vyplývá následující: za primární funkci participiálních konstrukcí lze považovat přemístění patientu do pozice subjektu – jedná se o tzv. pasivizace (zároveň též degradace agentu až do úplného odstranění). A za druhé za primární funkci reflexivního tvaru lze považovat dekonkretizaci agentu osobního (pasivizace je pouze průvodním jevem, existují případy, kdy patiens přechodných sloves zůstává v pozici objektu: *Naši Máňu se nesmí moc chválit, byla by pyšná*).²⁸

1.2.2 Příruční mluvnice češtiny

Autoři mluvnice v úvodu upozorňují, že cíl této gramatiky je informativní, ne teoretický. Mluvnice má být co nejpřístupnější lingvisticky neškolenému aktivnímu uživateli spisovného jazyka, a to vyžaduje kupříkladu teoretické kompromisy. Nelze zde najít žádné zdůvodnění řešení, neprezentují se zde teoretické soustavy. Je zaměřena na informování o podobě současné češtiny, té, která je užívána jak ve veřejné komunikaci psané, tak i mluvené. Uspořádáním navazuje na tradiční pojetí.²⁹

Příruční mluvnice češtiny definuje slovesný rod jako protiklad vyjádřený slovesnou formou aktivní a formou pasivní. Tyto formy rozdílnými způsoby vyjadřují vztah mezi původcem děje a podmětem věty: pokud je původce děje

²⁷ Tamtéž, s. 177–178.

²⁸ Tamtéž, s. 178–179.

²⁹ KARLÍK, Petr, Marek NEKULA, Zdenka RUSÍNOVÁ a Miroslav GREPL. *Příruční mluvnice češtiny*. 2. vydání, opr. [i.e. 4. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2012, s. 17–18.

v pozici podmětu, jedná se o rod činný, pokud je z této pozice odsunut, jedná se o rod trpný.³⁰

Mluvnice nazývá pasivní formou slovesného rodu opisné pasivum, které se tvoří složením tvarů slovesa *být* a tvarů příčestí trpného, jež se tvoří od sloves předmětových. Příčestí trpné se spojuje s tvary slovesa *být*, ale také s tvary sloves *mít* a *dostat*. Opisné pasivum v současné češtině dle mluvnice splývá s predikátovými konstrukcemi, které obsahují adjektivum a verbální komponent zastupovaný častěji tvary slovesa *být* (*Motor byl dobře promazán x promazaný*).³¹ Nadále je zmíněn pojem pasivní imperativ s uvedenými příklady (*Bud'te pozdraveni*).³²

Reflexivní pasivum je v mluvnici považováno za jednu z funkcí spojení slovesa a tvaru *se*, které má funkci deagentní. Užívá se pouze ve 3. osobě a nelze ho tvořit u nepředmětových sloves (nejedná se o pasivum, ale o anonymizaci agentu: *jde se, sedí se*).³³

1.2.3 Mluvnice současné češtiny

Mluvnice si dává za cíl popsat jazyk srozumitelnou formou tak, jak se projevuje v mluvené a psané podobě. Nechce určovat, co je správné a spisovné, ale za cíl si dává registrovat varianty vyskytující se v současném jazyku. Nepopisuje jazyk tak, jak by měl vypadat, ale tak, jak skutečně vypadá. Čím se odlišuje od jiných mluvnic a příruček své doby, je skutečnost, že MSČ poprvé v historii využívala materiálů jazykových korpusů.³⁴

Slovesný rod je charakterizován jako gramatická kategorie vyjadřující vztah mezi podmětem věty a konatelem činnosti (původcem děje), kterou sloveso označuje. Na tomto základě se rozlišuje rod činný: podmět věty je původcem děje nebo nositelem stavu (*Bylo ticho, protože číšník stavěl na stůl pítí* – původcem

³⁰ Tamtéž, s. 323.

³¹ Tamtéž, s. 323–324.

³² Tamtéž, s. 324.

³³ Tamtéž, s. 324.

³⁴ CVRČEK, Václav a kolektiv. *Mluvnice současné češtiny*. Vydání druhé. V Praze: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2015, s. 13.

děje a podmětem je zde číšník), nebo rod trpný: původcem děje není podmět (*Dům byl stavěn do půlkruhu* – podmětem je dům, původce děje není vyjádřen).³⁵

Opisný a zvrtný trpný rod jsou dva způsoby, jak tvořit trpný rod v češtině. Opisný trpný rod je tvořen z tvaru slovesa *být* a příčestí trpného. Je považován spíše za knižní tvar a typický je pro styl administrativní a vědecký, přestože existují výjimky, kdy se tohoto tvaru užívá i v běžném hovoru (např. *Byl bit*), většinou je ale tvar dle mluvnice nahrazován adjektivními tvary. Trpný rod se tvoří pouze od sloves předmětových.³⁶

Pasivum zvrtné (reflexivní) se tvoří pouze ve 3. os. (v ojedinělých případech se může vyskytovat i ve 2. os.: *Jménem Jeho Veličenstva a krále odsuzujete se k smrti provazem*), jedná se o deagentizaci, tedy o upozadění původce děje (*Dům se staví dělníky* x *Dům je stavěn dělníky*) [opr. autorkou: *ělníky*]. Reflexivní pasivum se tvoří z tvaru oznamovacího způsobu slovesa a zájmena *se*. Mluvnice se zabývá tím, že ne každé spojení, jehož součástí je zájmeno *se*, je považováno za zvrtné pasivum: u předmětových sloves je vyjadřován děj, který zasahuje původce děje vlastní činnosti (*myl se*), popřípadě vyjadřuje vzájemnost (*nenáviděli se*): v takových případech jsou tyto tvary považovány za rod činný a označují se jako reflexiva vlastní (*myl se*), popřípadě reflexiva reciproční (*objímat se*). A některá slovesa se vyskytují pouze ve zvrtné podobě (reflexiva tantum) s aktivním významem (např. *bát se*, *dívat se*, *domnívat se* ad.).³⁷

1.2.4 Akademická gramatika spisovné češtiny

Gramatika si dává za cíl poskytnout publikaci, která shrnuje základní informace o jevech a přirozených pravidlech současné gramatiky. Mělo by se jednat o informace sice základní, ale zároveň s tím, že některé jevy gramatika popisuje podrobně a s přihlédnutím k dosavadním poznatkům bez podstatnějších mezer.³⁸ A podobně, jako tomu bylo v případě *Mluvnice současné češtiny*, byla

³⁵ Tamtéž, s. 243.

³⁶ Tamtéž, s. 243–244.

³⁷ Tamtéž, s. 244–245.

³⁸ ŠTÍCHA, František. *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia, 2013, s. 15.

gramatika tvořena s pomocí textů nacházejících se v Českém národním korpusu.³⁹

Slovesný rod gramatika popisuje jako morfologický prostředek „organizace sémantické a formální složky větné struktury a jejich vzájemného usouvztažnění“. Jedná se o proces, kdy sloveso (v predikátové funkci) umí právě pomocí slovesného rodu dvěma způsoby uspořádat sémantický subjekt a sémantický objekt vůči formálnímu podmětu a předmětu. Slovesný rod nabývá dvou hodnot, v prvním případě se jedná o slovesný rod činný: původce děje/nositel stavu je vyjádřen syntaktickým podmětem (*Kočka trochu zapředla a spala dál*), nebo se jedná o rod trpný: ten nastává ve chvíli, kdy původce není vyjádřen syntaktickým podmětem – je nevyjádřený, nebo je vyjádřen syntaktickým předmětem (*Skladba je psána na text evangelia svatého Jana – Většina článků je jakoby psána ženami*).⁴⁰

Gramatika pro typy trpného rodu využívá termínů reflexivní deagentiv a pasivum syntetické, přičemž samotný reflexivní deagentiv nelze považovat pouze za tvary pasivní. Reflexivní deagentiv je popisován jako spojení slovesného tvaru s reflexivním morfémem *se*, jenž lze označit jako reflexivní konstrukci, kterou v některých případech lze považovat za pasivum, v jiných případech nikoliv. Např. ve větě *V Mladé Boleslavi se staví byty, haly pro podnikání, obchody a mnoho dalšího* je možné obměna tvaru *staví se* s tvarem *jsou stavěny*. V následující větě: *Přidá se trochu octa* je ale tato obměna neproveditelná.⁴¹ Gramatika nadále uvádí, že existují jistá omezení při tvorbě a užívání reflexivního deagentivu: lze ho užít pouze ve 3. os., za lexikální nepřítomnosti subjektu děje ve větě a za funkci reflexivního deagentivu ve větě je považováno referování o činnosti subjektu, jenž je dekonkretizován.⁴²

Pasivum syntetické, jinak v gramatice označováno pouze jako pasivum, je složený tvar, jenž je tvořen z tvarů pomocného slovesa *být* a tvaru pasivního participia (n/t-ového). Jako příklad jsou uváděny varianty: *je/byl/bude/jsa/byv/bud' hlídán/přikryt*. Za základní textotvornou funkci pasiva je považováno ukázat

³⁹ Tamtéž, s. 16.

⁴⁰ Tamtéž, s. 440.

⁴¹ Tamtéž, s. 633.

⁴² Tamtéž, s. 634–635.

situaci z pohledu objektu postihovaného dějem. Pasivum se tvoří především od sloves předmětových a výlučně od nereflexivních sloves (přesto gramatika upozorňuje na výjimky v podobě slovesa *obávat se*: ...*byl dokonce obáván svými kolegy*, popřípadě slovesa *dotázat se/dotazovat se*: *Mnohdy jsem dotazován, jak...*).⁴³

Gramatika se taktéž vyjadřuje ke spojitosti slovesného rodu a vidu. Tam, kde jiné gramatiky uvádí, že opisné pasivum se tvoří spíše od sloves dokonavých a pasivum zvrtné od sloves nedokonavých, AGSČ považuje tato tvrzení za mylná. Stejně tak se vyjadřuje i k tvrzením, že opisné pasivum je považováno spíše za knižní prostředek, neboť dle gramatiky za knižní prostředek je opisné pasivum (u nich opět pouze jako „pasivum“) považováno v těch případech, kdy má participium spisovnou podobu, ale pasivum lze běžně používat i v projevech s prvky nespisovnými.⁴⁴

Závěr

Výše uvedené mluvnické⁴⁵ volí pro své publikace různé cíle. *Příruční mluvnice češtiny* ve svém úvodu uvádí, že se nejedná o mluvnici teoretickou, ale o čistě informativní, takovou, která by byla co nejpřístupnější i lingvisticky neškolenému uživateli spisovného jazyka: nepředkládá žádná řešení a volí teoretické kompromisy. Podobným způsobem je pojata i *Mluvnice současné češtiny*, psána srozumitelnou formou, informující o variantách, které se vyskytují v současném jazyku. *Akademická gramatika spisovné češtiny* volí taktéž informativní formu své publikace. *Mluvnici češtiny 2* lze pak považovat za mluvnici vědeckou.

Příruční mluvnice češtiny a *Mluvnice současné češtiny* k popisu slovesného rodu využívají definic a pojmů, které svou podstatou odpovídají tomu, co lze předpokládat od výkladu níže rozebíraných učebnic pro střední školy: slovesný rod jako protiklad, jenž je vyjádřený aktivem a pasivem, jako vztah mezi podmětem věty a konatelem činnosti, původcem věty. *Mluvnice češtiny 2* vedle

⁴³ Tamtéž, s. 620.

⁴⁴ Tamtéž, s. 621.

⁴⁵ AGSČ volí termín „gramatika“ z důvodů, které se lze dočíst v úvodní kapitole publikace, kvůli jednotnosti pojmosloví byl v této práci ale zvolen termín „mluvnice“ v případech, kdy se hovoří o všech výše vybraných publikacích.

toho hovoří o vztahu mezi jednotlivými participanty sémantické struktury věty a jim odpovídajícím syntaktickým strukturám, tedy diatezi, přinášející silně sémanticko-syntaktický pohled. *Akademická gramatika spisovné češtiny* vnímá slovesný rod jako morfologický prostředek, jenž má schopnost dvěma způsoby uspořádat sémantický subjekt a objekt vůči formálnímu podmětu a předmětu.

Největší rozdíl a jistý posun ve výkladu spočívá v trpném rodě samotném, a to konkrétně ve způsobu jeho vyjádření. *Současná mluvnice češtiny* používá obou termínů: opisný a zvrtný trpný rod. V *Mluvnici češtiny 2* lze oba termíny v trochu pozměněné verzi nalézt také: za příznakové prostředky slovesného rodu jsou považované participium trpné, tedy opisné pasivum jako konstrukce s tvarem slovesa *být*, a analytický slovesný tvar (*Dům se staví*). MČ2 existenci reflexivního pasiva nepopírá, ale již upozorňuje na jistou problematiku, kterou tyto tvary skýtají. *Příruční mluvnice češtiny* za pasivní formu považuje pouze opisné pasivum, tedy spojení tvaru slovesa *být* a přičestí trpného. Reflexivní pasivum je považováno za jednu z funkcí slovesa. *Akademická gramatika spisovné češtiny* pokračuje ještě dále a zcela opouští termíny opisné a zvrtné pasivum. Místo toho volí termíny reflexivní deagentiv, který není vyjádřením pouze trpného rodu, a pasivum syntetické, které ve starších mluvnicích odpovídá pasivu opisnému. Další patrnější rozdíl, který úzce souvisí s výkladem v učebnicích češtiny, přináší *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Jedná se o tvrzení, že spojitost slovesného rodu a vidu je mylné, stejně tak tvrzení, že opisné pasivum je spíše knižním prostředkem.

Od učebnic českého jazyka lze očekávat jisté korespondování se změnami v přístupu k určitým lingvistickým jevům. Ale od učebnic vybraných pro tuto práci je očekáváno především tradiční pojetí slovesného rodu, za použití tradičnější terminologie, bez větších změn mezi jednotlivými učebnicemi. V následující kapitole bude zohledněno, zda výklad v jednotlivých učebnicích koresponduje s mluvnicemi, které byly vybrány pro tuto práci.

2. Slovesný rod v učebnicích a cvičebnicích pro střední školy

2.1 Učebnice českého jazyka pro střední školy

K popisu a rozboru byly vybrány následující učebnice českého jazyka pro střední školy: *Český jazyk a komunikace pro střední školy* od P. Adámkové a kolektivu z nakladatelství Didaktis, *Český jazyk pro 1.-4. ročník středních škol* od Z. Hlavsy z nakladatelství SPN – pedagogické nakladatelství, *Český jazyk pro 2. ročník gymnázií* od J. Kostečky z nakladatelství SPN – pedagogické nakladatelství, *Český jazyk v kostce pro střední školy* od M. Sochrové z nakladatelství Fragment a *Učebnice českého jazyka pro střední školy* od I. Martince z nakladatelství Fraus. Učebnice byly vybrány s pomocí učitelských zaměstnanců středních škol, konkrétně Gymnázia K. V. Raise a Biskupského gymnázia Žďár nad Sázavou.

Cílem této kapitoly bude zodpovězení následujících otázek:

- Jakým způsobem jednotlivé učebnice definují slovesný rod?
- Co vše dané kapitoly a podkapitoly u kategorie slovesného rodu obsahují?
- Jak velký prostor tématu slovesného rodu věnují?

Výuku jazykovědy v níže uvedených učebnicích lze zpravidla dělit na teoretickou část, v níž je nutné popsat a vysvětlit jednotlivé lingvistické jevy, a na praktickou část, v níž by měli být žáci schopni si dané jevy procvičit. Daná cvičení se vyskytují v cvičebnicích náležitě k jednotlivým učebnicím jako doplňující studijní materiál, popřípadě se nacházejí přímo v daných učebnicích sloužící jako závěr probírané látky. V následujícím rozboru a hodnocení je též část věnována cvičením jednotlivých učebnic.

Uvádění mezinárodních ekvivalentů pro české termíny patří do okruhu základních informací, které lze předpokládat od učebnic na úrovni střední školy. Požadoval to tak i heslář MŠMT, který ve svém seznamu terminologie uvádí jak české, tak také mezinárodní termíny pro jednotlivé pojmy (participium, pasivum, aktivum aj.). V práci bude také část věnující se zařazení mezinárodních termínů do výkladu.

V bakalářské práci je zachována terminologie zvolená autory jednotlivých učebnic: z toho důvodu se v této kapitole vyskytuje střídání českých a mezinárodních názvů pro slovesný rod a lze najít i odlišné volby u dalších souvisejících pojmů. Část rozboru je též věnována problematice užití mezinárodní terminologie: kam učebnice zařazují mezinárodní termíny a jakým způsobem k terminologii přistupují.

2.2 Didaktický náhled

Marie Čechová označila ve své práci *Čeština a její vyučování*⁴⁶ morfologii za jednu z nejvýznamnějších složek výuky českého jazyka, kterému se z toho důvodu při výuce věnuje a věnovalo většinou nejvíce času. Vysvětlení je poměrně jednoduché: morfologie je a byla nezbytnou součástí jazyka tvořící základ praktického ovládnutí spisovné normy. Dříve bývala výuka zaměřena převážně na formální tvarosloví a sémantické tvarosloví bývalo opomíjeno. Později se do popředí dostala výuka bez učení gramatiky, kdy se za cíl vyučování považoval pravopis a mluvnice se dostala do pozadí. Výuka byla zaměřena na mluvní cviky a na napodobování, nebyla zaměřena na rozvoj myšlení žáků, na jejich pochopení jazyka. Mluvnická teorie byla přinesena do jazykové výuky až později a od té doby bylo tvarosloví součástí základní výuky. Od 80. let začala být posílena morfologie sémantická.⁴⁷

Přestože je stále důraz na praktické užívání jazyka a jazykových jevů učených ve škole, jeho poznávání a pochopení je důležitou složkou výuky českého jazyka. Určování mluvnických kategorií sloves označuje Čechová tradičně za obtížnější, než je určování jmenných kategorií.⁴⁸

Obtížnějších pasáží ve výuce slovesného rodu lze nalézt hned několik. Čechová upozorňuje na problémy ve větách s všeobecným, popřípadě nevyjádřeným podmětem, kdy žáci mohou určovat slovesný tvar jako trpný. Nadále jsou to problémy kolem zvrtného se: Čechová upozorňuje na situace, při nichž žáci neuvažovali o trpném rodě u zvrtné podoby slovesa, upozorňuje

⁴⁶ ČECHOVÁ, Marie a Vlastimil STYBLÍK. *Čeština a její vyučování: didaktika českého jazyka pro učitele základních a středních škol a studenty učitelství*. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, 1998.

⁴⁷ Tamtéž, s. 108–109.

⁴⁸ Tamtéž, s. 121.

na rozdíly mezi tvary zvratného slovesa (*směje se*) a zvratných tvarů sloves (*myje x myje se*).⁴⁹

Prostor klasifikaci tvaru se věnuje taktéž Gejgušová v *Didaktice českého jazyka pro střední a vyšší odborné školy*. Autorka se zde věnuje problematice konkrétních okruhů, s kterými mají žáci potíže: představuje rozdílné skupinky příkladů, na kterých vysvětluje rozdílné funkce tvaru. Je zde vysvětlen rozdíl mezi gramatickým morfem reflexivního slovesa v činném rodě a tvarem *se*, jenž je součástí reflexivního (zvratného) pasiva.⁵⁰

2.3 Ideální teoretický obsah

Učebnice určené pro střední školy by měly splňovat určité předpoklady, které zaručí, že bude přehledným a srozumitelným způsobem vysvětlen slovesný rod, a to tak, aby byli žáci následně schopni nejen jednotlivé jevy popsat a vysvětlit, ale též aby byli schopni s danou látkou správným způsobem pracovat v praxi.

Současně je ale zapotřebí zohlednit různé stupně potřebného vzdělání, kterého je dosaženo na různých typech středních škol. Jak o tom pojednává Marie Čechová a kolektiv v publikaci *Čeština a její vyučování*⁵¹, je třeba vyučování na střední škole modifikovat podle toho, o jaký typ střední školy se jedná. Jako jejich společné cíle ve vyučování je zmiňováno dosažení výstižného, vhodného a vytříbeného vyjadřování a zaměření na oblast komunikace v běžném společenském styku. Zároveň je ale třeba přistoupit k diferenciaci vyučování podle profilace příslušného typu škol (za základní verzi cíle je považována škola všeobecně vzdělávací, tedy gymnázium).⁵² Rozčlenění středních škol je třeba neopomíjet při širším výkladu, v této práci bude ale důraz položen na školy se všeobecným vzděláním: gymnázia.

⁴⁹ Tamtéž, s. 123–124.

⁵⁰ GEJGUŠOVÁ, Ivana. *Didaktika českého jazyka pro střední a vyšší odborné školy*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2006, s. 26.

⁵¹ ČECHOVÁ, Marie a Vlastimil STYBLÍK. *Čeština a její vyučování: didaktika českého jazyka pro učitele základních a středních škol a studenty učitelství*. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, 1998.

⁵² ČECHOVÁ, Marie a Vlastimil STYBLÍK. *Čeština a její vyučování: didaktika českého jazyka pro učitele základních a středních škol a studenty učitelství*. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, 1998.

Následující část bude věnována souhrnnému a zkrácenému vymezení toho, co by učebnice u tématu slovesného rodu měly obsahovat, co by mohly obsahovat a co by neměly opomenout. Seznam byl zhotoven s pomocí vybraných mluvnic češtiny z první kapitoly a publikací: *Didaktika češtiny* a *Didaktika českého jazyka pro střední a vyšší odborné školy* (jedná se především poznámky o výkladu, u něhož autorky upozorňují na situace, v kterých se mohou vyskytovat problémy) a *Češtiny – řeč a jazyk*.

Učebnice – jejich obsah:

- slovesný rod – vyjádření vztahu mezi podmětem a původcem děje/konatelem činnosti;
- zařazení obou slovesných rodů a jejich přehledné definování;
 - jejich rozlišení závisí na tom, zda podmět věty vykonává/je nositelem děje (rod činný), či nikoliv (rod trpný);
 - všechna slovesa nemají schopnost vyjadřovat obojí rod, proto je vhodné zmínit pojmy předmětová slovesa: předmětová přechodná a nepřechodná; nepředmětová slovesa (jedná se o pojmy, které se ovšem nevztahují pouze k tématu slovesného rodu);
- zařazení trpného rodu opisného a zvratného, v čem spočívá jejich rozlišení a z jakých tvarů se oba trpné rody skládají:
 - trpný rod opisný: tvar pomocného slovesa *být* a tvar příčestí trpného; upozornit na jistou tvarovou paralelnost s jinými tvary (aktivními – *chválil bych*, konstrukcemi sponově-jmennými – *jsem zlý*),
 - trpný rod zvratný: slovesný tvar a tvar zvratného se – zpravidla se vyskytuje ve 3. os. sg. a pl. (zřídka ve 2. os.)
 - učebnice by v této části neměly zapomínat připomenutí jiných tvarů, kde se tvar se vyskytuje též a kde může docházet k tvarové homonymii, aby si žáci byli odlišnosti vědomi a uvědomili si, jakou má tento tvar v případě trpného rodu funkci;
- vysvětlení, kde se užívá trpného rodu, kde je jeho užití vhodnější a naopak, kdy je jeho zařazení nevhodné (př. trpný rod zvratný užívat jen tak, aby nedocházelo k nedorozumění – možnost více interpretací,

víceznačnost), uvést příklady tvarů, kterým může být trpný rod podobný (viz výše);

- uvádět mezinárodní termíny u jednotlivých pojmů: např. genus verbi, aktivum, pasivum – a to přehledným způsobem u jednotlivých definic;
- cvičení, na nichž je možné si ověřit, zda žáci danou látku dostatečně pochopili, zda ovládají jednotlivou terminologii a dokáží slovesný rod vhodně užít a také odlišit v textu – různé typy cvičení se stupňující se náročností.

Výše zmíněné body tvoří rozsah znalostí slovesného rodu, které by učebnice na středoškolském stupni vzdělání měly obsahovat: základní verze pro gymnazijní typ vzdělání.

2.4 Rozbor učebnic českého jazyka pro střední školy

2.4.1 Rozdělení, definování pojmů a rozšířený výklad

Český jazyk pro 1.-4. ročník středních škol je učebnice, jež vznikla ve spolupráci J. Kostečky a kolektivu autorů. Je určena pro všechny typy škol a zároveň shrnuje učivo celých čtyř ročníků střední školy. Její nedostatečný rozsah určuje to, jak úzce se lze danému tématu věnovat. U slovesného rodu lze najít pouze základní definice (rozdíl mezi rodem činným a trpným), bez užívání jiných pojmů, bez dalšího rozšíření, které by se mělo od učebnice tohoto typu očekávat.

Definice slovesného rodu užívají pojmů konatel děje a cíl děje: vyjadřuje-li podmět konatele děje, jedná se o rod činný, jestliže vyjadřuje cíl děje, jedná se o rod trpný. Následují příklady k oběma druhům slovesného rodu, které jsou zvoleny vhodným způsobem a jasně předkládají rozdílnost mezi jednotlivými druhy slovesného rodu. Popis trpných rodů je velmi úzce pojatý: rody jsou definovány nejprve na základě toho, v jakých situacích se užívají spíše (trpný rod zvrtný se vyskytuje častěji než trpný rod opisný v běžném vyjadřování, trpný rod opisný se užívá především ve spisovném vyjadřování). Nadále je zmíněna spojitost s vidy (trpný rod zvrtný se užívá spíše u sloves nedokonavých, naopak trpný rod opisný se tvoří častěji od sloves vidu dokonavého). Učebnice neopomíjí

mezinárodní ekvivalenty českých pojmů, ale nezařazuje je ve všech možných případech (zařazení pojmu pasivum, ale zároveň absence mezinárodního ekvivalentu pro rod činný). Nepředkládají všechny pojmy (a jejich mezinárodní ekvivalenty), které lze nalézt v hesláři MŠMT.

Učebnice zcela opomíjí u trpného rodu opisného a zvratného doplnění o to, z jakých tvarů se oba rody skládají. Taktéž opomíjí bližší informování o jednotlivých druzích slovesného rodu: s jakými tvary je nelze zaměnit, kdy a proč je zařazení nevhodné. Jakékoliv rozšíření učiva chybí, žáci se neseznamují s žádnými novými a rozšiřujícími pojmy, ale pouze se základními popisy doplněnými o jednotlivé příklady.

Český jazyk pro 2. ročník gymnázií je druhý díl z čtyřdílné řady učebnic českého jazyka, tato řada učebnic je určena pro gymnázia. Autorem je Jiří Kostečka. Při rozboru bylo použito poslední a přepracované vydání učebnice.⁵³ Učebnice se nejprve snaží vysvětlit podstatu slovesného rodu a nečlení hned v úvodu slovesný rod pouze na činný a trpný, jako tomu bylo u předchozí učebnice: „Slovesný rod je schopnost slovesa vyjadřovat zvláštním tvarem vztah konatele nebo původce slovesného děje k podmětu: totiž zda konatel (původce) slovesného děje je ve větě podmětem, či nikoliv.“⁵⁴ Na základě uvedené definice pak odlišuje rod činný a trpný: rod činný se od rodu trpného liší tím, že konatel či původce děje je podmětem věty; rod trpný je dle učebnice vyjadřován dvojnásobným způsobem, a to opisným tvarem trpným nebo zvratnou podobou slovesnou.⁵⁵

Následně začleňuje pojmy slovesa předmětová a bezpředmětová, jako podtéma, jež s pojmem slovesného rodu úzce souvisí. Je zde uvedeno, že ne každé sloveso dokáže vyjádřit rod činný a trpný: rod trpný tvoří většinou slovesa předmětová, u nichž ve větě musí nebo může stát předmět, a tato slovesa se nadále dělí na slovesa předmětová přechodná a slovesa předmětová nepřechodná. Slovesa bezpředmětová u sebe nemají předmět a vyjadřují stav, změnu stavu, modalitu. Trpný rod vyjádřit nemohou (stylisticky: *On z té funkce odešel, nebo byl odejit?*).⁵⁶

⁵³ Konkrétně kapitola o slovesném rodu se neliší v mnoha aspektech od prvního (r. 2001) vydání této učebnice, ne po stránce obsahové.

⁵⁴ KOSTEČKA, Jiří. *Český jazyk pro 2. ročník gymnázií*. 2., upr. vydání. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, 2014, s. 183.

⁵⁵ Tamtéž, s. 183.

⁵⁶ Tamtéž, s. 185–6.

Odtud přechází výklad k funkci slovesného rodu, k rozdělení na rod činný a trpný. Rod činný popisuje jako rod, který vyjadřuje skutečnost, že konatel či původce děje je podmětem věty. Rod trpný pak definuje jako rod, jenž vyjadřuje skutečnost, že konatel nebo původce děje není podmětem věty, ale je jím někdo či něco jiného než podmět věty.⁵⁷ Jako způsob vyjádření trpného rodu je pak předloženo opisné a zvrtné pasivum. Opisné pasivum je tvořeno spojením pomocného slovesa *být* a příčestí trpného. Užívá se ho častěji u dokonavých sloves a vyjadřuje spíše výsledek děje, je považováno více za knižní tvar (drží se v odborném a publicistickém stylu). Zvrtné pasivum je tvořeno zvrtnou podobou předmětového slovesa přechodného. Užívá se častěji u nedokonavých sloves a vyjadřuje děj aktivně probíhající či opakující se.⁵⁸ Všechny pojmy zařazené do výkladu lze nalézt v hesláři MŠMT, ale ne vždy lze najít i jejich mezinárodní ekvivalent: učebnice předkládá pouze pojmy nepřechodná a přechodná slovesa. U každého možného popisu a pojmu lze nalézt adekvátní příklady, které jsou zcela jasné a pochopitelné (učebnice poskytuje příklady i v případech, kdy chce například upozornit na rozdíl mezi konatelem a původcem děje: *Ryba rychle odplavala x Vítr rozvlnil klasy obilí*).

Pečlivější přístup k výkladu (než tomu bylo u předchozí učebnice), jenž má *Český jazyk pro 2. ročník gymnázií*, lze uvést na hned na několika příkladech. Učebnice pracuje se základními pojmy a definicemi, jež lze očekávat od tohoto stupně vzdělání, vhodným způsobem: definuje slovesný rod jako vztah mezi konatelem či původcem děje a podmětem (odlišuje v příkladech rozdíl mezi konatelem a původcem děje), určuje, z jakých tvarů se tvoří trpný rod, vysvětlení doplňuje o další pojmy (slovesa předmětová a bezpředmětová v souvislosti, kdy je a není možné trpný rod užít a proč). Vše doplňuje o vhodné příklady. Popisy, u nichž je to potřeba, doplňují vysvětlení o výjimkách: opisné pasivum se vyskytuje častěji u sloves dokonavých, ale nachází se zde také část, v níž jsou zmíněny výjimky, kdy se vyskytuje u vidu nedokonavého (zabránění dvojsmyslnosti vět, opakovaný či dlouhodobě probíhající děj). Na to samé poukazuje učebnice i u zvrtného pasiva. Nadále upozorňuje na případy, kdy by žáci mohli zaměnit tvary trpného rodu za jiné, a též věnuje část přehledu významů zvrtné podoby slovesné.

⁵⁷ Tamtéž, s. 186.

⁵⁸ Tamtéž, s. 186–7.

Český jazyk v kostce: pro střední školy je učebnice českého jazyka, jež náleží do řady učebnic věnující se různým středoškolským předmětům se známým grafickým zpracováním. V případě českého jazyka a literatury se práce a přípravě učebnic zhostila autorka mnohých učebnic a publikací o českém jazyce a literatuře (a též dějepisu), Marie Sochrová.

Učebnice uvádí slovesný rod jako „vyjádření vztahu mezi konatelem nebo původcem (případně cílem) děje a podmětem“⁵⁹. Podle toho lze rozlišit dva rody: rod činný, kdy podmět je konatelem/původcem děje, nebo rod trpný, kdy podmět není konatelem/původcem děje. V této části jsou také zmíněny a vysvětleny pojmy předmětová přechodná/nepřechodná a bezpředmětová slovesa (jejich základní definice, příklady, užití). Vše lze najít příklady, které adekvátním způsobem doplňují výklad (např. *Učitel vyvolal žáka x Žák byl vyvolán učitelem*).⁶⁰

Další část výkladu pojednává o druzích pasiva. Nejprve je předloženo pasivum opisné: skládá se z pomocného slovesa *být* a příčestí trpného předmětového slovesa přechodného a tvoří se častěji od sloves dokonavých a vyjadřuje spíše stav/výsledek děje a je považováno za knižní. Následuje příklad trpného rodu, jedná se o velmi podrobný příklad, který učebnice poskytuje v čísle jednotném a množném, ve všech rodech a časech. Pasivum zvrtné se skládá z předmětového přechodného slovesa nezvrtného a tvaru *se*, tvoří se častěji od sloves nedokonavých a vyjadřuje opakovanou činnost a probíhající děj. Následuje část, která se věnuje užití pasiva: kdy je vhodnější jaké pasivum zvolit, kde je třeba se vyvarovat nesrozumitelnostem a jakým tvarům mohou být tvary pasiva podobné.⁶¹ Všechny pojmy, které lze v učebnici nalézt, odpovídají hesláři MŠMT, ale opět chybí mezinárodní ekvivalent pro přechodná a nepřechodná slovesa.

Učebnice věnuje velkou část ukázkám konkrétních příkladů, jak se (především) trpný rod tvoří (př.: v singuláru: 1. jsem uzdraven, -a, -o, 2. jsi uzdraven, -a, -o, 3. je uzdraven, -a, -o⁶²), představuje ve výkladu všechny možné tvary, v jakých lze trpný rod užít. Definice jsou doplněny o konkrétní ukázky

⁵⁹ SOCHROVÁ, Marie. *Český jazyk v kostce: pro střední školy*. 2. vydání. Praha: Fragment, 2009, s. 90.

⁶⁰ Tamtéž, s. 90.

⁶¹ Tamtéž, s. 90–1.

⁶² Tamtéž, s. 90.

a porovnání mezi trpným rodem a dalšími zmíněnými tvary (zvrtná slovesa: *smát se*, vyjádření pocitů: *zebou mě ruce* aj.). A též užití trpného rodu je tu věnována značná část výkladu: pasiva opisného (např. užití kvůli zjednodušení ve větách, aby nebylo potřeba střídat podměty: *Chodec byl svržen autem, odvezen sanitkou do nemocnice a ošetřen lékaři*; dále případy, kdy dopomáhá ke srozumitelnosti vyjádření: *Naše řeky jsou znečišťovány průmyslovými závody* x *Naše řeky znečišťují průmyslové závody*), a pasiva zvrtného, které je považováno za živější a užívá se i v běžném vyjadřování (*Těchto léků se užívá...*). Dále se věnuje případům, v nichž mohou být tvary trpného rodu podobné jiným tvarům (významová podobnost s adjektivními tvary: *být uzdraven – uzdravený*).⁶³

Český jazyk a komunikace pro střední školy je učebnice, jež pochází z řady učebnic českého jazyka určených pro střední školy, jejíž součástí jsou též pracovní sešity náležícím k jednotlivým dílům. MŠMT ji uvádí pravidelně v nejnovějších schvalovacích doložkách učebnic (naposledy uvedena v doložkách za listopad, prosinec roku 2020)⁶⁴. Učebnice přikládá důraz na atraktivní zpracování, které ovšem v tomto případě převyšuje kvalitu jejího obsahu a zpracování tématu slovesného rodu. Všem gramatickým kategoriím sloves je v učebnici věnován rozsah jednoho odstavce. Vycházíme-li z předpokladu, že učebnice je věnována pro všechny typy středních škol (autoři nespecifikují, pro jaký typ školy je řada učebnic věnována), její rozsah je nedostatečný.

Slovesný rod je v učebnici zestručněn na nejzákladnější pojmy (slovesný rod, rod činný, zmíněn rod trpný a způsoby jeho vyjádření), a to bez mezinárodních ekvivalentů. Jejich krátké definování je doplněno o jednoduché příklady, v nichž je daný rod vždy zvýrazněn. Slovesný rod je definován jako způsob vyjádření vztahu mezi původcem děje a podmětem. Popis trpného rodu se rozšiřuje pouze na pojmy opisného a zvrtného rodu a tyto pojmy nejsou nadále nijak vysvětleny, taktéž chybí, z jakých tvarů se tvoří, za jakých podmínek

⁶³ Tamtéž, s. 91.

⁶⁴ MŠMT [online]. Praha, c2013–2021 [cit. 2021-02-21]. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/schvalovaci-dolozky-ucebnic>.

a kdy je lze tvořit; jejich odlišení je znázorněno pouze uvedením příkladů (*Dveře byly zabouchnuty x Dveře se zabouchly*).⁶⁵

U jednotlivých uvedených pojmů se vyskytují pouze základní popisy (slovesný rod, trpný a činný rod), jinde jsou zmíněny jen pojmy samotné, bez jakýkoliv dodatečných informací (trpný rod opisný a zvratný), kde k odlišení slouží pouze uvedené příklady, žádné jiné vysvětlení učebnice nenabízí. Informace, které tu chybí: uvést z jakých tvarů se skládá trpný rod, zda lze tvořit jednotlivé rody od všech sloves, příklady a vysvětlení užití trpného rodu, podobnosti trpného rodu s jinými tvary.

Učebnice českého jazyka pro střední školy je učebnice, jež obsahuje výklad mluvnice českého jazyka, který by měl pokrývat celé čtyři roky střední školy. Tím, čím se odlišuje od již zmíněných učebnic, je její úvod u tématu slovesného rodu: tato část začíná krátkým cvičením, na kterém si žáci mohou ještě před výkladem ujasnit, kolik si o dané látce pamatují z předchozího vzdělání, popřípadě kolik toho sami umí odvodit z praktického užívání (př. jedná se zde o pravdivý výrok, či nikoli: *V trpném rodě je podmět původcem děje. Trpný rod se vyjadřuje jen složeným slovesným tvarem. V běžném vyjadřování se dává přednost opisnému pasivu před zvratným pasivem.*⁶⁶). Cvičení je vytvořeno formou otázek, na které žáci mají odpovědět, zda jde o pravdivé, či nepravdivé tvrzení. Jedná se tedy o způsob úkolu, jenž umožňuje práci s dosavadními znalostmi žáků a s jejich znalostmi z běžného užívání slovesného rodu. Následující výklad pak na všechna tvrzení odpovídá a žáci si své odpovědi a jejich správnost mohou ověřit v průběhu výkladu o slovesném rodu.

Slovesný rod podle učebnice vyjadřuje vztah mezi původcem děje a podmětem věty: pokud je původce děje podmětem věty, jedná se o činný rod, pokud jím není, původce děje je z pozice podmětu odsunut. Trpný rod se pak tvoří dvěma způsoby: tvarem opisného pasiva, které je tvořeno příčestím trpným a tvarem pomocného slovesa *být*, nebo tvarem zvratného pasiva, u něhož se ovšem nachází pouze příklady a informace, že je jeho užití omezeno na 3. osobu. Příklady u slovesných rodů jsou jednoduché, jednoznačné

⁶⁵ ADÁMKOVÁ, Petra, Ivana BOZDĚCHOVÁ a Jaroslav ČUŘÍK. *Český jazyk a komunikace pro střední školy*. Brno: Didaktis, 2012, s. 25.

⁶⁶ MARTINEC, Ivo, Jana Marie TUŠKOVÁ, Ludmila ZIMOVÁ, Jana HOFFMANNOVÁ, Jaroslava JEŽKOVÁ, Jana VAŇKOVÁ a Vladimíra BEZPALCOVÁ. *Učebnice českého jazyka pro střední školy*. Plzeň: Fraus, 2011, s. 79.

a doplněné o zvýraznění naznačující proces odsunutí původce děje z pozice podmětu. Následuje část, jež se věnuje tvoření slovesného rodu: všechna slovesa v češtině nemohou vyjadřovat obojí rod, v této souvislosti jsou zmíněna slovesa předmětová (přechodná a nepřechodná), aniž by byla slovesa předmětová definována (přechodná a nepřechodná definována jsou) a aniž by byla zmíněna bezpředmětová slovesa. Závěr výkladu je věnován užití trpného rodu, tedy kdy je vhodnější užít pasivum opisné a kdy pasivum zvrtné.⁶⁷ Mezinárodní termín se vyskytuje pouze u trpného rodu, ekvivalent pro rod činný tu uveden není.

Český jazyk do dlaně pro střední školy je učební pomůcka z řady publikací, jež si berou za úkol shrnout nejdůležitější poznatky z výkladu jednotlivých předmětů pro střední školy. Autorkou této publikace je, jak tomu bylo v případě učebnice *Český jazyk v kostce* zmíněné výše, Marie Sochrová. Pro zajímavost a rozšíření byla též zvolena pro rozbor tato učební pomůcka, jež žákům poskytuje základní shrnutí výkladu nejdůležitějších informací o českém jazyce pro střední školy.

Český jazyk do dlaně pro střední školy definuje základní pojmy: rod činný jako tvar, kdy je původce děje v podmětu, rod trpný jako tvar, kdy je v podmětu cíl děje. Dále se publikace věnuje tvarům, jež vyjadřují trpný rod: opisnému tvaru trpnému, jež je tvořen tvarem pomocného slovesa *být* a přičestím trpným; a zvrtnou podobou slovesa, tvořenou slovesem ve 3. osobě činného rodu a zvrtným *se*. I zde se hovoří o předmětových a bezpředmětových slovesech: slovesa předmětová mohou vyjadřovat dvojí rod.⁶⁸

Na příkladu této učební pomůcky si lze všimnout, že i přes krátký rozsah, jež je v tomto případě odůvodněný vzhledem k povaze publikace, mohou autoři docílit nejen přehledného popisu základních pojmů, ale dokáží danou látku shrnout relativně uspokojivým způsobem s informacemi, které jsou pro určenou látku nejdůležitější, ačkoliv se stále jedná o velmi zjednodušenou formu výkladu.

⁶⁷ Tamtéž, s. 80.

⁶⁸ SOCHROVÁ, Marie. *Český jazyk do dlaně pro střední školy*. Havlíčkův Brod: Fragment, 2001, s. 114.

2.4.3 Cvičení v učebnicích pro střední školy

Cvičení v jednotlivých uvedených učebnicích by měla uvádět dostatečné množství úkolů odpovídajících rozsahu výkladu, nejlépe s navyšujícím se stupněm náročnosti. Tato část bude věnována cvičením, která jednotlivé učebnice vedle výkladu o slovesném rodu předkládají.

Český jazyk pro 1.-4. ročník středních škol poskytuje hned několik cvičení. Jedná se o cvičení, kde žáci doplňují vhodnou či jedinečnou formu trpného rodu do vět, dále se zde vyskytují úkoly pro tvoření tvarů slovesných rodů přechodníku přítomného a užití daných tvarů přechodníku přítomného ve větách. Výkladu v učebnici je věnován spíše menší prostor, a to samé lze tvrdit i o cvičeních.

Učebnice *Český jazyk pro 2. ročník gymnázií* ve svých cvičeních zahrnuje: tvoření trpného rodu (obou tvarů v případě, že je to možné), posuzování vhodnosti užití pasiva, rozlišení tvarů rodu činného a trpného od jiných, podobných tvarů. Důraz je tedy zaměřen zejména na praktické užití slovesného rodu (především trpného rodu). Vzhledem k velkému prostoru, jakému je věnována výkladová část (obsahující rozšířené učivo, ať už se jedná o pojmosloví či jiné informace), bylo by vhodné doplnit úkoly, na nichž by bylo možné procvičit si pracování s pojmy (kupříkladu s jednotlivými tvary tvořícími trpný rod: přičestí trpné, zvrtné se).

Český jazyk v kostce umisťuje cvičení na konec kapitol (slovesný rod je zde zařazen do výkladu jako podkapitola tématu sloves), kde se proplétají cvičení jednotlivých podkapitol. Cvičení obsahující látku slovesného rodu jsou následující: vhodné užití pasiva opisného a zvrtného, převedení slovesných tvarů do trpného rodu, rozhodnutí, kde vyjadřuje zvrtná podoba slova rod činný a kdy rod trpný, rozhodnutí, kdy je opodstatněné užití trpný rod, nadále též souhrnné cvičení, kde mají žáci určit všechny slovesné kategorie.

Autoři *Českého jazyka a komunikace pro střední školy* zvolili možnost oddělení výkladu od cvičení, ty lze nalézt v pracovních sešitech odpovídajících jednotlivým dílům. Stejně jako v případě učebnice, pracovní sešit věnuje celé kapitole slovního druhu jen omezený prostor. Cvičení jsou tvořena pro procvičení více témat na jednom místě.

Učebnice českého jazyka pro střední školy vkládá první cvičení před výklad o slovesném rodě: jedná se o typ cvičení, kde žáci mají u daných prohlášení o slovesném rodě vybrat, zda jde o pravdu či nepravdu, zahrnuje otázky týkající se základních definic, tvoření tvarů, užití; jsou spíše teoretického rázu. Následuje samotný výklad, po němž jsou přidána další cvičení, tentokrát založena více prakticky: určení slovesného rodu, rozlišení zvrtné podoby slovesa, užití opisného pasiva, převedení tvarů do trpného rodu.

Cvičení obsažená v jednotlivých učebnicích jsou ve své podstatě správná, ale vzhledem k stupni vzdělání by jich v některých případech mohlo být více a mohla by se zaměřovat na procvičení více věcí, ne pouze zda jsou žáci schopní vytvořit trpný rod (v některých případech jen kupříkladu trpný rod opisný). Jedná se především o učebnice, v nichž ale chybí i ve výkladu informace, které bychom od učebnic pro střední školy měli najít.

Shrnutí

Slovesný rod je v učebnicích zpravidla (v některých případech výklad začíná popisem obou rodů konkrétně) popisován jako vyjádření vztahu mezi konatelem či původcem děje a podmětu. Na rozdíl tohoto vztahu je pak definován rod činný a trpný. Jedná se o definici, kterou lze v mírně pozměněných znění nalézt i ve výše zmíněných mluvnicích. Problém nastává v dalším výkladu: některé učebnice ukončují výklad po zmínění trpného rodu opisného a zvrtného, bez popisu, jakým způsobem se tvoří, bez dalších jiných informací. Nejlépe k této části přistupují *Český jazyk pro 2. ročník gymnázií* a *Český jazyk v kostce: pro střední školy*, které poskytují relativně podrobné informace, které odpovídají vybraným informativním mluvnicím z první kapitoly (setkáváme se s informacemi, které AGSČ považuje za mylné, ale tato mluvnice patří mezi nejnovější a poslední vydání jednotlivých učebnic se datují před vydání této gramatiky). Učebnice nejvíce korespondují s *Mluvnicí současné češtiny*. Její forma je velmi srozumitelná a užívá spíše tradičnějšího pojetí a volby terminologie u tématu slovesného rodu.

Vybrané učebnice pro tuto práci taktéž zapadají svými daty vydání do období, kdy se měl při jejich tvorbě zohledňovat heslář vydaný Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy, který v seznamu pojmů, které by měly být

obsaženy na středoškolské úrovni vzdělání, zařazoval následující pojmy: rod slovesný činný (aktivum), rod slovesný trpný (pasivum), příčestí (činné x trpné; participium), slovesa bezpředmětová, nepřechodná (intransitivní), předmětová, přechodná (tranzitivní). Ne všechny tyto pojmy a jejich mezinárodní ekvivalenty byly zařazeny do výkladu vybraných učebnic. Absence požadovaných mezinárodních ekvivalentů u pojmů je nejpatrnější u sloves přechodných a nepřechodných, ale některé učebnice nenabízejí ani mezinárodní ekvivalenty základních pojmů, jako je kupříkladu rod činný: aktivum.

Všechny učebnice poskytují prostor pro procvičení slovesného rodu. Zpravidla se jedná o cvičení typu: převedení tvarů činného rodu do rodu trpného, určení toho, jaký slovesný rod je v daných větách vhodnější užit. Rozsáhlejší učebnice cvičení doplňují o rozlišení zvrtných tvarů ve větách. Cvičení zpravidla odpovídají výkladu jednotlivých učebnic, ale v některých případech učebnice neposkytují veškeré informace, jež by na tomto stupni vzdělání poskytovat mohly, tudíž nelze ani cvičení v nich považovat za dostatečná.

Od nových učebnic lze očekávat korespondování s nejnovějšími mluvnicemi: zohlednění problematiky užívání termínu „reflexivní pasivum“, mylnost některých tvrzení, která stále převládají v užívaných učebnicích pro střední školy. Kromě zařazení základních pojmů a definicí a doplnění o příklady, by bylo vhodné do učebnic zařazovat více informací k praktickému užití slovesného rodu, konkrétně trpného rodu, a upozornění na podobnosti s jinými tvary, s kterými by mohly být problémy.

3. Výzkum prezentace trpného rodu na středních školách

Třetí a závěrečná kapitola je věnována shrnutí výsledků výzkumu provedeného pomocí dotazníkového šetření: jedná se o výzkum kvalitativní s polostrukturovaným dotazníkem. Dotazník byl zaměřen na slovesný rod a byl vypracován žáky středních škol, jeho cílem bylo zjištění, jakým způsobem se žáci orientují v tématu slovesného rodu, jak jej vnímají a zda jsou schopní své znalosti využít v praktických cvičeních.

3.1 Dotazník určený středoškolským žákům

Dotazníkové šetření bylo provedeno v příslušných třídách vybraných středních škol, a sice v prvním ročníku čtyřletého studia na Gymnáziu K. V. Raise v Hlinsku (ve spolupráci s PaedDr. Jaroslavou Hladíkovou) a ve dvou třídách druhého ročníku čtyřletého Biskupského gymnázia ve Žďáru nad Sázavou (ve spolupráci s Mgr. Hanou Fejtovou).

Dotazník byl vytvořen za účelem zjištění, jak žáci vnímají látku o slovesném rodu, kterou jim poskytují učebnice určené středoškolskému stupni vzdělání. Primárním účelem bylo zjištění, zda žáci umí pracovat nejen s termíny slovesného rodu (např. participium trpné, trpný rod opisný a zvratný), ale také s pojmy s nimi souvisejícími (např. předmětová a nepředmětová slovesa). Důležitým bodem výzkumu bylo prozkoumání, zda žáci své nabyté znalosti dokáží využít v praktických oblastech, zda jim výklad poskytuje dostatečný prostor, aby dané znalosti uměli také správně užít. Výzkum byl též zaměřen na zjištění, zda jsou dotazovaní schopni poznat tvary slovesného rodu trpného a odlišit je od jiných tvarů.

Dotazník tvoří dvě dílčí části⁶⁹ a každá z těchto částí se věnuje slovesnému rodu odlišným způsobem. První část je věnována z velké části obecným otázkám o slovesném rodu. Otázky byly různého typu a byly vytvořeny především za účelem žáky do tématu slovesného rodu uvést. Druhá část

⁶⁹ Tyto dvě části byly v konkrétních dotaznících rozděleny na menší dílčí části, aby žáci nebyli zahlceni přílišným množstvím úkolů na jedné straně, a to především proto, že se jednalo o dotazník internetový a žáci byli nuceni ho vzhledem k pandemické situaci vyplňovat v domácím prostředí. Každá z těchto částí je v dotazníku zamčena, takže žák musí zodpovědět každou otázku, aby ho dotazník vpustil do dalších částí.

se věnuje pouze praktickým otázkám o slovesného rodu. Z důvodu množství otázek a jejich pokrytí téměř celého středoškolského výkladu není v následujícím rozboru kladen důraz na všechny typy otázek, které dotazník obsahuje. Dotazník byl vytvořen takovým způsobem, aby se žáci dobře orientovali v daném tématu a aby otázky navazovaly způsobem, na jaký mohou být z výuky zvyklí. Otázkám typu „*Jaké typy trpného rodu v češtině existují*“ není proto v rozboru dán takový prostor jako otázkám jiným.

Rovněž je nutné mít na vědomí jistou nespolehlivost (jedná se o krátký výzkum provedený s pomocí pouze dvou škol) provedeného dotazníkového šetření a skutečnost, že výzkum v takovém rozsahu nezaručuje jednoznačné výsledky nebo fakta, která by se mohla zobecnit. Provedený výzkum je orientační a má sloužit jako příklad, s něhož pomocí si lze odpovědět na některé vyřčené otázky, jež byly uvedeny v úvodu této práce. Výzkum ve větším rozsahu by dosáhl přesnějších výsledků a přinesl by více odpovědí.

Následující kapitola bude nejprve věnována odpovědím žáků středních škol, a to zejména z hlediska všeobecného zhodnocení znalostí, které lze od žáků střední školy očekávat. Závěrem se pokusíme určit, které odpovědi dotazovaných žáků byly problematické, z jakého důvodu někteří nedokázali odpovědět, případně odpověděli chybně. Součástí bude též porovnání odpovědí s výkladem učebnic, jež žáci při výuce používají, a to za předpokladu, že se jedná o učebnice rozebírané ve druhé kapitole bakalářské práce. Počet odpovědí se může u jednotlivých otázek lišit, neboť ne všechny odpovědi, především pokud hovoříme o otázkách, na něž je nutná slovní odpověď, byly platné⁷⁰. Problém se samozřejmě nevyskytoval u odpovědí, při nichž žáci měli možnost volit z nabízených variant.

3.2 Výuka slovesného rodu na středních školách

Výzkum o slovesném rodu proběhl s pomocí dvou středních škol a třech tříd. Ve dvou druhých ročnících čtyřletého gymnázia Biskupského gymnázia Žďár nad Sázavou dotazník vyplnilo sedmnáct žáků v první skupině a čtrnáct žáků ve skupině druhé. Učebnice, jež jsou pro výuku českého jazyka na gymnáziu

⁷⁰ Jedná se o odpovědi, které se nevztahovaly k položeným otázkám.

využívány, jsou ze série učebnic pro gymnázia od Jiřího Kostečky (daný díl zabývající se morfologií byl rozebrán ve druhé kapitole pod názvem *Český jazyk pro 2. ročník gymnázií*).

Druhou školou, která se zapojila do výzkumu, bylo osmileté Gymnázium K. V. Raise v Hlinsku. Dotazník vyplnilo patnáct žáků druhého ročníku čtyřletého studia. Učebnice, s níž žáci pracují, je přepracovaná a zkrácená verze učebnice, jejíž rozbor byl v této práci též proveden, tedy série *Český jazyk a komunikace pro střední školy: Komunikace v českém jazyce pro střední školy*. Jedná se o učebnici, která shrnuje poznatky, jež jsou obsaženy v celé sérii *Český jazyk a komunikace pro střední školy*.

Následující část si klade za cíl zodpovědět nejpodstatnější otázky, které byly položeny při tvorbě dotazníku:

- Jak žáci dokáží pracovat s pojmy slovesného, a především trpného rodu⁷¹?
- Jak žáci dokáží užít svých znalostí v praktických příkladech a cvičeních?

Na závěr budou zhodnoceny výsledky dotazníku vzhledem k výkladu učebnic, jež žáci daných ročníků v rámci výuky používají. Rovněž je třeba zabývat se otázkou, zda je možné porovnat znalosti žáků jednotlivých škol navzájem s ohledem na používané učebnice⁷².

3.2.1 Teoretická část dotazníku

První a kratší část dotazníkového šetření byla věnována teoretickým otázkám o slovesném rodu. Tato část dotazníku byla pojata především jako úvod, který měl žákům pomoci se zorientovat v tématu. A současně byla tato část využita pro zjištění, jak žáci pracují se základními (očekávanými od žáků střední školy) pojmy a jak se orientují v jednotlivých definicích. Otázky nepokryly veškerý

⁷¹ Žáci by měli být schopni pracovat s pojmy jako je nositel a konatel děje, s pojmy vztahujícími se k jednotlivým tvarům trpného rodu jako přičestí trpné, s pojmy, jež s tvorbou slovesného rodu (předmětová, nepředmětová slovesa).

⁷² V případě GKVR je práce s učebnicemi částečně nahrazena materiály, které vlastnoručně připravila daná vyučující (s pomocí odborných publikací), učebnice je spíše sekundárním materiálem pro žáky daného ročníku. Obě třídy Biskupského gymnázia pracují s učebnicí pravidelně, v jejich případě učebnice slouží jako hlavní materiál.

výklad a byly vybrány s pomocí rozebíraných učebnic a seznamu informací, které byly v úvodu druhé kapitoly práce uvedeny jako základ, který lze od studia tohoto stupně očekávat. Byly zvoleny dvě formy otázek pro tuto část: otázky otevřené, na něž žáci měli odpovědět svými slovy, a otázky uzavřené s možnými odpověďmi pouze ano/ne.

Obě otevřené otázky se týkaly konkrétně trpného rodu a proti očekáváním, že se v této části bude objevovat jenom minimální počet nesprávných odpovědí, především u otázky zabývající se typy trpného rodu v češtině se chybných odpovědí nacházelo větší množství. Na obou školách se hned v několika případech objevila odpověď „činný a trpný“ na otázku „*Jaké typy trpného rodu v češtině existují*“. Lze si tak položit otázku, zda se jedná pouze o chybu z nedbalosti, kdy si žáci nepřesně přečetli položenou otázku, nebo tyto odpovědi souvisí s tím, že žáci očekávali obvyklé pořadí otázek: nejprve rozdělení slovesného rodu. Druhou otázku zčásti podporuje několik žáků, kteří u druhé otázky, která se týkala konkrétních tvarů obou trpných rodů, odpovídali „*opisný a zvratný*“.

Vzhledem k rozboru učebnic, které ve velké míře opomíjejí výklad struktury tvarů trpného rodu, by se za nejdůležitější bod první části daly považovat otázky zabývající se stavbou tvaru trpného rodu, tedy zda jsou žáci schopni určit, z jakých tvarů se trpný rod (opisný i zvratný) tvoří. Žákům byly poskytnuty příklady, s jejichž pomocí měli určit, z jakých tvarů se trpný rod opisný a zvratný tvoří. Bylo tak zjištěno, že žáci jsou schopni zodpovědět tyto otázky správně a že jsou také z velké části schopni určit trpné přičestí, jakožto pojem, který byl v rozebíraných učebnicích pro střední školy spíše ojedinělý. Jako druhou nejčastější odpověď žáci volili tu, která vedla ke konkrétnímu příkladu, jenž jim měl při odpovídání na otázku pouze pomoci. Mohlo se tedy jednat o chybu, kdy patrně neporozuměli zadané otázce.

Další část výzkumu se zabývá zjištěním, zda žáci dokáží pracovat s pojmy slovesného, a především trpného rodu. Jedná se o pojmy, které lze na středoškolské úrovni považovat za základní (např. tvary trpného rodu), ale též další pojmy, s nimiž mnoho učebnic pro střední školy pracuje, používá je u jiných definicí a často je též samostatně definuje (např. předmětová slovesa). K tomuto účelu byly vybrány především otázky typu „*odpovězte ano/ne*“. Otázky byly vytvořeny za účelem prověření, zda žáci dokáží nejen zařadit pojmy ke správným

definicím, zda s danými pojmy umí pracovat, ale též zda jsou jim známy definice, které rozšiřují základní výklad (velmi často jsou právě základní definice doplněny o pojmy, s nimiž by žáci měli též zvládnout pracovat). Příklady těchto otázek a výsledky odpovědí jsou popsány v následující tabulce.

	BG (I)		BG (II)		GKVR	
	Ano	Ne	Ano	Ne	Ano	Ne
<i>V rodě činném je podmětem věty konatel/původce děje.</i>	16	1	14	0	14	1
<i>Oba slovesné rody se mohou tvořit od všech sloves.</i>	8	9	14	0	3	12
<i>Slovesa bezpředmětová mohou tvořit trpný rod.</i>	10	7	1	13	3	12

Tvrzení tohoto typu měla ukázat, zda jsou žáci schopni pracovat s pojmy, jež rozšiřují základní definice, a to zejména tehdy, kdy se klade důraz právě na tyto rozšiřující pojmy. Žáci byli schopni z určité části odpovědět správně, ale lze si povšimnout výrazného počtu neúspěšných odpovědí, které si zároveň z nepochopitelného důvodu protirečí s předchozí odpovědí, u tvrzeních týkajících se tvorby slovesného rodu. Tato tvrzení se nacházela v jiných částech dotazníku a je otázka, zda za různost odpovědí může ležet ledabylost, s jakou k vyplňování žáci mohli přistupovat, nebo zda je to výsledek jejich zmatení či neznalosti.

3.2.3 Praktická část dotazníku

Následující část výzkumu se zabývá užitím trpného rodu na praktické rovině. Smyslem rozboru je zjištění, zda žáci dokáží pracovat s informacemi, které získali, v praxi. Zda umí slovesný rod užít vhodným způsobem, zda dokáží odlišit trpný rod od jiných tvarů. Přestože je možnost procvičení dané látky

pravidelně součástí mnohých učebnic (popřípadě jsou celá cvičení vydávána jako pracovní sešity, které tvoří doplnění výkladu), často dochází k promíšení látky slovesného rodu s jinými tématy a není mu věnováno dostatečného prostoru. Vytvořená cvičení byla různého typu a formy. Zkoušeno bylo, zda žáci dokáží nalézt určité tvary trpného rodu, zda umí určit, kde je daný slovesný tvar užít vhodně, a zda si tak uvědomují možnost nesrozumitelnosti a víceznačnosti a zda dokáží vytvořit a zvolit vhodný tvar trpného rodu v různých příkladech.

První problém se vyskytoval u otázky typu: „Které věty nemohou být převedeny do trpného rodu?“ s třemi danými příklady. Žáci vykazovali známky velké nejistoty při volbě svých odpovědí, a to překvapivě ve všech vybraných třídách. Byly podány tři příklady: „*Na celý den uzavřeli vodu*“; „*Odešel kolem páté hodiny*“, „*Rozhodli se, že se domů vrátí pěšky*“. V následující tabulce je předvedeno, jaké odpovědi jednotlivé třídy volily a v jakém počtu.

	BG (I)	BG (II)	GKVR
<i>Na celý den uzavřeli vodu.</i>	8	2	5
<i>Odešel kolem páté hodiny.</i>	5	5	8
<i>Rozhodli se, že se domů vrátí pěšky.</i>	4	7	2

Jednotlivé odpovědi na obou školách jsou natolik rozdílné, že je těžké určit, kde by mohl být problém(y). První skupina Biskupského gymnázia měla nejméně problémů s větou „*Na celý den uzavřeli vodu*“, ale další dvě věty byly určovány na podobné úrovni. Druhá skupina BG má na prvním místě větu třetí, ale velké množství odpovědí se objevuje i u druhé možnosti. Podobně je to s množstvím odpovědí u všech druhů odpovědí i u hlineckého gymnázia. Žáci mohli být zmatení faktem, že jedna z vět byla složena ze dvou, ale odpovědi na školách jsou příliš různé i pro tento předpoklad. Taktéž by to mohla být nepozornost žáků při vyplňování dotazníku či jejich neznalost.

Naopak u úkolu, který zněl: „*Ve které větě se nachází trpný rod zvrtný*“ s příklady „*Tento lék se užívá jen při bolestech hlavy*“, „*Zeptejte se svého lékaře*“,

„Smál se jejich vtipu“, byly výsledky jednoznačnější a všechny třídy se na odpovědích shodly.

Další část praktických úkolů byla věnována určení vhodnějších a srozumitelnějších slovesných tvarů. Dotazník obsahoval dvě otázky, v nichž měli žáci za úkol vybrat z nabízených příkladů větu s vhodněji zvoleným slovesným tvarem. Příklady měly upozornit jak na dvojznačnost, k níž může docházet užitím trpného rodu, tak na případy, v nichž je vhodnější trpný rod zvolit.

Příklad č. 1: *Řeky jsou znečišťovány průmyslovými závody. x Řeky znečišťují průmyslové závody.*

Příklad č. 2: *Spisovatele zvou na každou recepci. x Spisovatel se zve na každou recepci.*

A výsledky byly velmi vyrovnané, s minimální, popřípadě s nulovou volbou tvarů, které lze v tomto případě označit na nesrozumitelné. Pouze v případě první skupiny Biskupského gymnázia se nacházelo více odpovědí, kdy žáci volili méně srozumitelnou možnost, ale stále se jednalo o méně jak čtvrtinu dotazovaných žáků. Ovšem současně v několika případech docházelo k volbě nesrozumitelných možností u cvičení, v němž žáci měli převést určitý tvar z rodu činného do rodu trpného.

Příklad: *Voliči jednomyslně zvolili prezidenta. → Prezident se zvolil.*

V tomto typu úkolů se objevovalo více problémů. Např.: „Na poradě hovořili o nových pracovních uniformách“ se objevovaly odpovědi typu: „Na poradě bylo hovořeno o nových uniformách“, popřípadě někteří volili naprosto odlišná slova: „Na poradě byly probírány nové pracovní uniformy“, či: „Pracovní uniformy byly konzultovány na poradě“, kdy je tato změna nenutila užít rod trpný, který byl požadován. U příkladu „Vyrábějí zde šperky ze zlata“ se objevovaly přepisy typu „Zde byly vyráběny šperky ze zlata“, které pozměnily původní význam. Žáci tak sice jsou schopni trpný rod opisný i zvrtný vytvořit, ale v některých případech se projevuje jistá váhavost či nedostatečné rozmyšlení nad konkrétními větami.

3.3 Shrnutí

Z vyplněných dotazníků lze vyvodit následující závěry. Žáci z velké části ovládají základní znalosti o slovesném rodu, a to nejen ty, které se pravidelně vyskytují v učebnicích českého jazyka pro střední školy, ale též projeví znalosti rozšířeného výkladu, jenž poskytuje jen určitá část učebnic. Biskupské gymnázium Žďár nad Sázavou užívá při výkladu českého jazyka sérii učebnic, konkrétně *Český jazyk pro 2. ročník gymnázií*. Bylo očekáváno, že žáci budou schopni užít nejen základní definice, ale též budou mít znalosti o tvorbě trpného rodu a dalších pojmech, které lze označit za rozšiřující. V případě Gymnázia K. V. Raise v Hlinsku to vzhledem k učebnici, kterou užívají, tak jednoznačně být nemělo. Dle informací poskytnutých vyučující českého jazyka u dané třídy vyučující nevyužívá pouze učebnice, ale též doplňuje výklad o další materiály⁷³, a to pravděpodobně mělo za následek skutečnost, že se neprojevila taková rozdílnost ve výsledcích, která byla očekávána.

Problém v teoretické části dotazníku, na který lze upozornit, je jistá neobratnost hned při úvodních otázkách. Dotazník byl strukturován trochu odlišným způsobem a otázky nezačínaly otázkami o slovesném rodu, ale hned první otázka se věnovala konkrétně rodu trpnému. Byly tak odpovědi „posunuté“ o jednu definici kvůli tomu, že žáci nedávali dostatečný pozor a odpovídali tak, jak jsou pravděpodobně zvyklí z výkladu, tedy od prvního možného „rozdělení“? Toto podporuje fakt, že i u další otázky, která se týkala toho, z jakých konkrétních tvarů se trpný rod skládá, někteří žáci odpovídali „opisné a zvrtné“.

Problémy nastávaly i při praktickém užití teoretických znalostí. Při některých otázkách žáci vykazovali známky velké nejistoty, jedná se o otázky, při nichž se odpovědi velmi různily, a to ve všech tázaných třídách. Co je třeba zdůraznit, je, že v úkolech, které byly zařazeny kvůli jejich očekávané problematičnosti (dle didaktických publikací zařazených ve druhé kapitole), konkrétně týkajících se zvrtného pasiva, se problémy vyskytovaly minimálně. Nejlépe se žáci orientovali ve cvičeních, jež se zabývaly vhodností užití trpného rodu. Zároveň ale následně někteří volili méně srozumitelné tvary v úkolech, kde měli sami převádět tvary z rodu činného do rodu trpného.

⁷³ Materiály autorce této práce poskytnuty nebyly, jedná se o materiály shromážděné vyučující dané třídy. Lze tedy pouze odhadovat, o jaké informace jsou tyto materiály rozšířené.

Žáci na jednu stranu prokázali, že jsou schopní uvědomovat si problémy při užití trpného rodu, a na příkladech, kdy měli určit, jaká z vybraných vět je srozumitelnější, se téměř žádné problémy nevyskytovaly. Ale v momentě, kdy sami měli trpný rod vytvořit, objevovala se častější zaváhání z jejich strany. V teoretické části většinou prokázali, že vědí, jak se trpný rod tvoří, a s jeho tvořením samotným problémy též většinou neměly, ale při jejich tvorbě docházelo k problému víceznačnosti jimi utvořených vět. Může to být způsobeno tím, že se u tvoření vlastních vět nezamýšlejí tolik, jako při úkolech jiného typu.

Závěr

Cílem bakalářské práce bylo zpracování a kritické zhodnocení způsobu výkladu slovesného rodu v učebnicích českého jazyka pro střední školy. Výběr byl zaměřen především na učebnice, jež jsou určeny výlučně pro gymnázia, či alespoň je lze použít taktéž pro gymnázia.

První otázka zní: Obsahuje výklad vybraných učebnic českého jazyka dostatečného množství informací o slovesném rodu?

Množství informací nacházející se v učebnicích českého jazyka pro střední školy se zpravidla liší, přestože se lze z části dopracovat k určitému množství, které se většina učebnic snaží ve svém výkladu obsáhnout. Neliší se ovšem skutečnost, pro koho jsou dané učebnice určeny, takže jejich odlišnosti v rozsahu probírané látky nelze omluvit. Na začátku druhé kapitoly, v níž byly rozebírány vybrané učebnice českého jazyka pro střední školy, bylo též vytyčeno, co by dané učebnice měly obsahovat. Vzhledem k tomu, že byly rozebírány učebnice určené pro gymnázia, lze říci, že z velké části nesplňují podmínky, které byly vytyčeny výše. Některé učebnice volí pouze základní pojmy a definice, u jiných lze nalézt problém s nejednotným výkladem. Setkat se můžeme i s neobratným užitím pojmů či mezinárodních termínů.

Tímto si můžeme odpovědět i na následující otázku, jež jsme si v úvodu práce zvolili: Lze tyto učebnice použít pro různé typy středních škol, a to včetně gymnázií? Velkou část učebnic nelze doporučit pro studium na gymnáziu a nelze je doporučit ani pro jiné typy středních škol. Výklad by v nich měl být konzistentnější, než jak bylo v některých případech představeno.

Třetí otázka zní: Jsou pojmy užívané vybranými učebnicemi českého jazyka k definování a popisu slovesného rodu užívány jednotným způsobem? Na tuto otázku si po rozboru jednotlivých učebnic českého jazyka lze odpovědět podstatě jednoznačněji: ano, vyskytují se problémy při volbě určitých pojmů, a též se vyskytují i při práci s nimi.

Učebnice českého jazyka si s ohledem na jejich užití pojmů lze rozdělit na dvě kategorie: učebnice, které využívají doplňujících pojmů a definic relativně hojně, a učebnice, které je nepoužívají, popřípadě pouze okrajově. O druhé kategorii toho nelze příliš říci, krom nedostatečnosti, s jakou k dané látce přistupují. Učebnice spadající do první kategorie mohou jejich užitím pojmů způsobovat problémy s orientací žáků ve výkladu. Dochází ke skutečnosti, že

jednotlivé učebnice rozdílným způsobem zdůrazňují určité pojmy, a to jak ty základní, tak i ty, které slovesný rod doplňují (některé staví pojmy jako předmětová slovesa na podobnou úroveň jako pasivum, jiné učebnice předmětová slovesa ani nezmíní).

Otázka, kterou jsme si u pojmosloví taktéž kladli, je: Odpovídají vybrané učebnice hesláři, jež byl vydán MŠMT? Odpověď je v tomto případě mnohem jasnější: učebnice zpravidla neobsahují požadované pojmy. Absence je nejpatrnější u mezinárodních ekvivalentů pro přechodná a nepřechodná slovesa, které MŠMT v hesláři uvádí. Ale některé učebnice neposkytují ani mezinárodní ekvivalenty základních pojmů (pro příklad: rod činný – aktivum) a rozšiřující pojmy jako předmětová a bezpředmětová slovesa samotná.

Čtvrtý bod se skládá z více otázek, které zní následujícím způsobem: Dokáží žáci pracovat s nabytými vědomostmi o slovesném rodu? Dokáží pracovat s těmito informacemi v různých typech otázek? Jsou schopní poté užít slovesný rod vhodným způsobem v praxi? Při zpracování tohoto bodu lze využít informace z dotazníku, který byl zpracován v bakalářské práci.

Dotazovaní žáci prokázali vzhledem k užívané literatuře spíše uspokojivé znalosti slovesného rodu. Velká část otázek byla zodpovězena bez problémů, popřípadě s malým množstvím chybných odpovědí, které značí spíše neznalosti konkrétních žáků než nedostatek informací ve výkladu daného tématu. Přesto je třeba zdůraznit případy, v nichž úspěšnost výrazně poklesla, a pokusit se zhodnotit, proč tomu tak bylo. Konkrétním problémem, k němuž docházelo při vyplňování dotazníku dotazovanými žáky, byly hned úvodní příklady, které (i přes název dotazníku, který naváděl ke slovesnému rodu) začínaly otázkami ohledně trpného rodu konkrétně. V některých případech žáci nebyli schopní reagovat a volili špatné odpovědi.

Nadále lze předpokládat, že žáci by měli být schopni nabyté teoretické znalosti z výkladu dané látky aplikovat i v praktickém užití. Dle výsledků dotazovaných žáků toho z velké části schopni jsou. Ale vyskytují se problémy, při nichž si nejsou schopni poradit kupříkladu s různými typy zadání. Žáci prokazovali velkou nejistotu při volbě odpovědí u některých otázek a v některých případech si ve svých odpovědích protiřečili. Příkladem byla cvičení, která se zabývala dvojznačností při užívání trpného rodu. Ve cvičeních, jež se zaměřovala na to, zda jsou dotazovaní žáci schopni odlišit příklady, v nichž je slovesného tvaru užito vhodněji, aby se tak zamezilo nesrozumitelným

podobám vět, k problémům prakticky nedocházelo. Následně ovšem docházelo k nesrozumitelnému či nevhodnému užití trpného rodu ve cvičeních, v nichž měli žáci převést tvary rodu činného do rodu trpného. V jednom cvičení dotazovaní žáci prokázali, že jsou schopni si uvědomit problémy, k nimž může docházet při volbě trpného tvaru slovesa, ale zároveň v jiném, a v tomto případě odlišném, cvičení svou volbou tvarů tyto znalosti nebyli schopni potvrdit.

Poslední otázka, jež jsme si položili, zní: Nachází se stejné problémy, které lze najít ve vybraných didaktických publikacích, i ve výsledcích dotazníku, který byl předložen vybraným třídám? Na tuto otázku si lze odpovědět docela jednoznačně: žáci neměli tolik problémů u tohoto typu otázek, ale naopak se v těchto částech objevovalo spíše méně špatných odpovědí. Jednalo se o otázky týkající se problematiky trpného rodu zvrtného, konkrétně zda žáci rozpoznají věty, v nichž se trpný rod zvrtný nachází. Minimum nesprávných odpovědí mohl zapříčinit fakt, že žáci Biskupského gymnázia mají k dispozici učebnici, v níž je problematika podobnosti trpného rodu zvrtného s jinými tvary zařazena. A lze též soudit, že vzhledem k tomu, že některé části jsou posuzovány jako problematické, mohou se vyučující na tyto části zaměřovat více a žáci tak mají s těmito úkoly méně problémů, než tomu bylo dříve. Z výsledků dotazníku lze tak prohlásit, že rozdíly v chybovosti žáků u zvrtného a opisného pasiva, na které didaktické publikace upozorňovaly dříve, se mohou v některých případech stírat tím, že se jim věnuje více pozornosti, popřípadě že na ně sami vyučující mohou pokládat větší důraz.

Závěrem lze shrnout, že i přes jistou nedostatečnost v množství učebnic a také následného výzkumu můžeme odvodit hned několik problémů, s nimiž se lze setkat při rozboru současných učebnic českého jazyka pro střední školy, a jaký vliv dané učebnice mohou mít na vědomosti žáků: jedná se o jistou chaotičnost přístupu k výkladu v některých vybraných učebnicích (např. způsob, jakým některé učebnice zařazují cvičení nebo některé z pojmů) a nedostatečné množství informací v nich obsažených. Pro jednoznačnější výsledky výzkumu by bylo vhodné zařadit více škol. Výzkum v této práci byl zaměřen na gymnazijní úroveň vzdělání na středních školách, to ovlivnilo výběr učebnic, které byly podrobeny rozboru, a také středních škol, jež byly osloveny. Výzkum s větším množstvím škol by podal nejen přesnější výsledky, ale byl by beze sporu více zajímavý. Rozšířený výzkum by mohl zahrnout nejen více typů středních škol, ale též by bylo zajímavé zařadit školy stejného typu, které užívají při výkladu

a vzdělání různé typy učebnic (a to ve větším množství, než bylo předvedeno v této práci). Jistou část by bylo vhodné též zaměřit na prostor, jemuž jednotlivé školy věnují výuce českého jazyka, a zda je tento prostor dostatečný vzhledem k množství výkladu na jednotlivých školách.

Při rozboru učebnic by bylo vhodné nejen užít více učebnic, jež jsou v současné době vybírané při výuce na středních školách, a zahrnout učebnice pro různé typy středních škol, ale též by bylo zajímavé srovnání probírané látky s učebnicemi dříve užívanými. Kriticky tak zhodnotit přebírání informací z předešlých vydání, ale též z učebnic staršího vydání, již nepoužívaných, tedy zda učebnice korespondují alespoň na základní rovině s vývojem vědeckých poznatků. V tomto rozboru bylo patrné, že výklad v jednotlivých učebnicích koresponduje spíše s „informativnějšími“ mluvnici určenými pro širší publikum, které byly představené v první kapitole práce, a že se ani v novějších rozebíraných učebnicích nezohledňují změny, které některé mluvnice přinášejí.

Anotace

Denisa Tlustá

Katedra bohemistiky Filozofická fakulta

Prezentace pasiva v učebnicích češtiny pro střední školy

doc. PhDr. Božena Bednaříková, Ph.D.

Počet znaků: 86 629

Počet příloh: 1

Počet titulů použité literatury: 20

Klíčová slova: slovesný rod, aktivum, pasivum, opisné pasivum, zvrtné pasivum, pasivum v učebnicích češtiny pro střední školy

Bakalářská práce se zabývá tématem slovesného rodu a jeho zpracováním ve vybraných učebnicích pro střední školy. První část se věnuje slovesnému rodu a jeho druhům ve vybraných odborných publikacích. Druhá kapitola poskytuje rozbor jednotlivých učebnic, jež byly vybrány k tomuto účelu, a jejich porovnání s obsahem, jenž byl vytvořen v úvodu kapitoly s pomocí vybraných mluvnic a didaktických příruček a jenž obsahuje souhrn informací, které lze očekávat od učebnic českého jazyka pro střední školy. Poslední kapitola se věnuje výzkumu, který vznikl s pomocí žáků dvou středních škol za účelem zjištění, jak jsou schopní daní žáci pracovat s nabytými znalostmi, jak vnímají slovesný rod a jeho užití v praxi.

Resumé

The bachelor thesis deals with the topic of the passive voice and its processing in the selected textbooks for secondary schools. The first chapter of the thesis deals with the passive voice and its definition in the selected specialized literature. The second chapter provides analyzes of those textbooks that have been selected for this purpose, and their assessment due to what was outlined at the beginning of the chapter: what can be expected from secondary school education. The last chapter deals with the questionnaire, which was completed by high school students from two secondary schools, in order to find out how the students understand the topic of passive voice, how they perceive the passive voice and its use in practice.

Seznam zkratek

os. – osoba

sg. – singulár

pl. – plurál

AGSČ – Akademická gramatika současné češtiny

BG – Biskupské gymnázium

GKVR – Gymnázium K. V. Raise

MČ2 – Mluvnice češtiny 2

MSČ – Mluvnice současné češtiny

Zdroje

GREPL, Miroslav a Petr KARLÍK. *Gramatické prostředky hierarchizace sémantické struktury věty*. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1983.

HAVRÁNEK, Bohuslav. *Genera verbi v slovanských jazycích*. Praha: Česká společnost nauk, 1928.

KARLÍK, Petr, Marek NEKULA a Jana PLESKALOVÁ, ed. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002.

KOMÁREK, Miroslav. *Příspěvky k české morfologii*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978. Acta Universitatis Palackianae Olomouensis. Facultas philosophica.

PETR, Jan, VESELKOVÁ, Jarmila, KOMÁREK, Miroslav, KOŘENSKÝ, Jan. *Mluvnice češtiny 2, Tvarosloví*. Praha: Academia, 1986.

KARLÍK, Petr, Marek NEKULA, Zdenka RUSÍNOVÁ a Miroslav GREPL. *Příruční mluvnice češtiny*. 2. vydání, opr. [i.e. 4. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2012.

CVRČEK, Václav a kolektiv. *Mluvnice současné češtiny*. Vydání druhé. V Praze: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2015.

ŠTÍCHA, František. *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia, 2013.

ČECHOVÁ, Marie a Vlastimil STYBLÍK. *Čeština a její vyučování: didaktika českého jazyka pro učitele základních a středních škol a studenty učitelství*. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, 1998.

GEJGUŠOVÁ, Ivana. *Didaktika českého jazyka pro střední a vyšší odborné školy*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2006.

KOSTEČKA, Jiří. *Český jazyk pro 2. ročník gymnázií*. 2., upr. vydání. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, 2014.

SOCHROVÁ, Marie. *Český jazyk v kostce: pro střední školy*. 2. vydání. Praha: Fragment, 2009.

ADÁMKOVÁ, Petra, Ivana BOZDĚCHOVÁ a Jaroslav ČUŘÍK. *Český jazyk a komunikace pro střední školy*. Brno: Didaktis, 2012.

ADÁMKOVÁ, Petra, Ivana BOZDĚCHOVÁ a Jaroslav ČUŘÍK. *Český jazyk a komunikace pro střední školy: pracovní sešit*. Brno: Didaktis, 2010.

MARTINEC, Ivo, Jana Marie TUŠKOVÁ, Ludmila ZIMOVÁ, Jana HOFFMANNOVÁ, Jaroslava JEŽKOVÁ, Jana VAŇKOVÁ a Vladimíra BEZPALCOVÁ. *Učebnice českého jazyka pro střední školy*. Plzeň: Fraus, 2011.

SOCHROVÁ, Marie. *Český jazyk do dlaně pro střední školy*. Havlíčkův Brod: Fragment, 2001.

Internetové zdroje:

Nový encyklopedický slovník češtiny [online]. Masarykova universita, Brno: CzechEncy, c2012–2020 [cit. 2021-02-18]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/SLOVESN%C3%9D%20ROD>.

MŠMT [online]. Praha, c2013–2021 [cit. 2021-02-21]. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/schvalovaci-dolozky-ucebnic>.

Dotazníkové šetření. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001–2021 [cit. 2021-04-04]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Dotazn%C3%ADkov%C3%A9_%C5%A1et%C5%99en%C3%AD.

Survio [online]. [cit. 2021-04-04]. Dostupné z: <https://www.survio.com/en/>.

Přílohy

Příloha č. 1: Dotazník

Strana č. 1:

Jaké typy trpného rodu v češtině existují?

Jak se trpný rod tvoří (z jakých tvarů konkrétně se tvoří)?

Odpovězte na otázky ano/ne:

- V rodě činném je podmětem věty konatel/původce děje. ANO/NE
- Oba slovesné rody se mohou tvořit od všech sloves. ANO/NE

Odpovězte na otázky ano/ne:

- Slovesa bezpředmětová mohou tvořit trpný rod. ANO/NE
- Trpný rod opisný vyjadřuje (spíše) stav/výsledek děje a tvoří se (spíše) od sloves vidu dokonavého. ANO/NE
- Jedním z tvarů tvořících trpný rod opisný je příčestí trpné. ANO/NE

Strana č. 2:

Vyberte (vždy jednu) správnou možnost z následujících příkladů:

1. Které věty nemohou být převedeny do trpného rodu:

- Rozhodli se, že se domů vrátí pěšky.
- Odešel kolem páté hodiny.
- Na celý den uzavřeli vodu.

2. V jaké větě se nachází trpný rod zvrtný:

- Smál se jejich vtípu.
- Tento lék se užívá jen při bolestech hlavy.
- Zeptejte se svého lékaře.

Vyberte, kde je vhodněji a srozumitelněji zvolen slovesný tvar:

- Řeky jsou znečišťovány průmyslovými závody. X Řeky znečišťují průmyslové závody.
- Spisovatel se zve na každou recepci. X Spisovatele zvou na každou recepci.

Strana č. 3:

Odpovězte na otázky ano/ne:

1. Můžeme v následujících příkladech najít rod trpný?

- a. Vaří se voda na čaj. ANO/NE
- b. Vaří se vám v nové kuchyni dobře? ANO/NE
- c. V této restauraci se vaří dobře. ANO/NE

2. Je v následujících větách vyjádřen konatel/činitel děje?

- Stůl byl odsunut stranou. ANO/NE
- Autoři vydali novou knižní sérii. ANO/NE
- Studenti byli pozváni na divadelní představení. ANO/NE

3. Nachází se v následujících příkladech tvar přičestí (trpného)?

- a. Chodkyně byla svržena autem. ANO/NE
- b. Přišel jsem pozdě. ANO/NE
- c. Obchody byly uzavřeny. ANO/NE

Strana č. 4:

Převeďte slovesné tvary z rodu činného do rodu trpného:

1. Voliči jednomyslně zvolili prezidenta.
2. Na poradě hovořili o nových pracovních uniformách.
3. Psali o tom v novinách.
4. Vyrábějí zde šperky ze zlata.